

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1959.4.01>

VILJANDIMAA MAATAMEESTE MASSILINE PALVEKIRJADE- AKTSIOON 1873. AASTAL

A. VASSAR,
ajalooteaduste kandidaat

Pärast 1860-ndail aastail toimunud kapitalismi otsustavat esilemurdu Eesti põllumajanduses hakkas jõukamate talupidajate olukord paranema, talurahva enamik aga kannatas üha raskemalt süveneva maapuuduse all. Kehvikute häda suurendas omakorda 1868. a. ikaldus ja nälg, mille tagajärjed andsid end veel aastaid tunda. Näljaajal tehtud vilja- ja maksuvõlgade sissenõudmise tõttu kaotasid paljud vabadikud 1870-ndate aastate algul oma viimase varanatukese. On iseloomulik, et just 1868/69. a. talvel hakkas osa peremehi teenijaid enne tähtaega ära ajama. Sagenes popsidelt nende kasutuses olnud maalapikeste äravõtmine. Peremehed hakkasid ikka rohkem eelistama vallalisi teenijaid ja kasutama suvilisi ning päevilisi.¹

Sulaste ja vabadike väljakannatamatust olukorrast annavad masendava pildi nende hulgalised palvekirjad valitsusvõimudele 1870-ndate aastate algul. «Praegune aeg on sulastele väga raske,» kirjutasid ühe Läti alal asuva valla talupojad, «sest peremehed peavad nüüd vähe teenijaid oma maade harimiseks ja seeläbi jäävad paljud sulased koos oma perekonnaga ilma teenistuse ja leivata; peale selle nõuavad peremehed ruumide eest kõrget üüri ja lisaks tulevad suured kroonumaksud; vaesed ilma teenistusega sulased, kel on perekonnad ja kes ei tea, kust nad kõik selle peaksid välja võtma, peavad nii mõnegi päeva koguni kurtes ja leivata mööda saatma.»²

Nagu varem, nii läbib ka 1870-ndate aastate algul sulaste ja vabadike palvekirju punase niidina kurtmine «suurest maapuuduse hädast», mis neid sunnib abi otsima. «Maa puuduse perast,» kirjutatakse Võisiku valla maatameeste 1870. a. palvekirjas, «elame meie ära rääkimata suures viletsuses, sest et ühtegi muud teenistust maal saada ei ole, kellest ülespidamist võiksime saada; pealegi oleme lapsest saadik põllo tööga harjunud ja soovime surmani seesama juurde jääda; et aga meil põldo ei ole, on meil hirmus häda käes, sest nälg saab meid suretama.»³

Maatöölise palgad olid madalad ja võimaldasid tõepoolest ainult kõige viletsamat äraelamist, vanaduse või vigaseks jäämise korral aga langesid sulased ja vabadikud kerjuse seisundisse. Tööjõulised abielus sula-

¹ Lähemalt sulaste olukorra kohta 1850.—70-ndail aastail vt. J. K a h k, Külakodanluse ja maaproletariaadi tekkimisest Eesti külas. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised» 1955, nr. 3, lk. 373 jj.

² RAKA (= Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv), f. 2054 (Balti kindralkuberneri talurahvaasjade osakond), nim. l. s.-ü. 3040, l. 46 (palvekiri dat. 27. juulil 1870).

³ RAKA, f. 952 (Viljandi sillakohus), nim. l. s.-ü. 2045, l. 10.

sed kauplesid end tavaliselt terveks aastaks kas talu või mõisa teenistusse, saades korteri ja tüki maad, mille eest pidid koos naisega aasta läbi töötama. Loodi vallas näiteks oli talusulasel kasutada 3—6, mõisasulasel kuni 8 vakamaad põldu.⁴ Tarvastu vallas sai «naisemees sulane peremehe käest naisega aasta orjuse eest» parema maa puhul 3, halvema puhul 4 vakamaad põldu ja 200 leisikat heina ning nendel päevadel, kui ta peremehele tööd tegi, ka söögi; poissmehed aga said keskmiselt 60 rubla aastas ja peremehe söögi. Päevilised said Tarvastus omal söögil olles suvel 40 ja talvel 20 kop. päevas,⁵ Loodi vallas vastavalt 25 ja 20 kopikat. Vallalised teenijad said korteri seal, kus nad teenistuses olid, olgu mõisas või talus. Naisemehed, samuti vanad või vigased, kes aasta läbi ei jõudnud teenida, said endale mingi ulualuse peremehe või koguni aastasulase juurde, kellele nad aga selle eest pidid niipalju päevi tegema, kui korterinandja nõudis.⁶ Selliseid manulisi oli «enamiste igas talos üks löida».⁷ Vanakesed ja sandid, kes teenida ei jõudnud, said vallalt väikest toetust või pandi «külakorda käima», s. o. iga talu pidi sellist vallavaest kordamööda nädal või rohkemgi ülal pidama.

Ametlik statistika püüdis maatöölise palgaolusid tunduvalt paremana näidata kui need tegelikult olid. Liivimaa kuberneri aastaaruande järgi oli põllutöölise (naistöölise oma sulgudes) keskmine päevapalk kopikates

	1872. a. ⁸	1873. a. ⁹
Pärnu- ja Viljandimaal	50 (30—33)	55—58 (40—50)
Valga-, Tartu- ja Võrumaal	47—50 (30—33)	45—65 (32—40)
Saaremaal	35 (27)	32 (30)

Vallakohtu andmetel, mis käivad samade aastate kohta, olid palgad aga hoopis madalamad. Viljandimaal sai meespäeviline suvel tavaliselt 25—40 ja naine 15—30 kop. päevas; kõige levinum oli vastavalt 30 ja 20 kop. Vallalise sulase aastapalk aga ulatus ainult parimal juhul 60 rublani, kusjuures osa sellest saadi rõivaste ja jalatsite näol.

Puudus ja nälg sundisid mitte ainult vanu, vaid ka lapsi endale iga-päevast leiba teenima. Kibe oli karjasepõli võõra juures. Vaesuse tõttu ei suutnud sulased ja vabadikud oma lapsi koolitada. Loodi vallavalitsus tunnistas, et maatute lapsed «saavad häda pärast üks talve vallakoolis koolitud», kellel aga «rohkem jõudu ja raha on, see ka omi lapsi rohkem koolitab».¹⁰

Rahapalgale üle minnes hakati 1870-ndail aastail haiguspäevade ja üldse nn. «viidetud päevade» eest palgast päevas 30—50 kop. maha arvama. Kui aga sulane või tüdruk liiga ränga töö, kehva toidu või pererahva kiusu tõttu omavoliliselt enne tähtaega lahkus, jäeti ta tavaliselt kogu palgast ilma.¹¹ Just samal ajal hakkasid peremehed koguni nõudma, et omavolilise lahkumise või isegi pärast käsiraha vastuvõtmist teenistusse mittetuleku puhul teenija peremehele kokkulepitud aastapalga välja

⁴ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 396, l. 276 (Loodi vallavalitsus Viljandi sillakohtule 29. aug. 1873).

⁵ Sealsamas, l. 279 (Tarvastu vallavalitsus Viljandi sillakohtule 16. juulil 1873).

⁶ Sealsamas, l. 276.

⁷ Sealsamas, l. 281 (Tarvastu vallavalitsus Viljandi sillakohtule 24. aug. 1873).

⁸ RAKA, f. 296 (Liivimaa kuberneri kantselei), nim. 57, s.-ü. 31-II, l. 7.

⁹ Sealsamas, nim. 58, s.-ü. 31-I, l. 12, 13 ja 93.

¹⁰ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 396, l. 275 (Loodi vallavalitsus Viljandi sillakohtule 4. juulil 1873).

¹¹ Liivimaa 1860. a. talurahvaseaduse § 383 põhjal.

maksaks. Vallakohtute praktikas leviski selliste hagide rahuldamine,¹² — istusid ju vallakohtuis teenijate ekspluateerimisest rikastuvad peremehed!

Neil aastail on vallakohtuis väga sagedased teenijate hagrid kättesaamata palga pärast. Tihtilugu püüavad peremehed kokkulepitud palka vähemana näidata ning otsivad igasuguseid ettekäändeid, et temast maharvamisi teha.

Selles igapäevases võitluses peremeeste ja teenijate vahel selgub järjekindlalt vallakohtu klassiolemus: peremees saab «õiguse», teenija aga kaotab tavaliselt oma palga, maksab trahvi, läheb «vangipuuri» või saab vitsu.

1870-ndail aastail hakkas vallakohus kehvikuid pigistama ka valla maksu- ja trahvivõlgade sundsissenõudmisega. Kui kehvikul oli veel mingit varandust (loomi, töö- või tarberiiistu), määrati oksjon ja tehti ta täiesti paljaks. Ei olnud temalt aga midagi üles kirjutada, siis peeti palgast kinni või määrati võlga tööga tasa teenima.¹³

Pikka tööaega rakendades püüdsid peremehed teenijatelt võimalikult rohkem lisatööd saada. Pühapäevitigi tuli viimastel, eriti teenijatüdrukutel, tööd teha, laadapäevad aga loeti juba «viidetud» päevade hulka. Vallakohtute protokollides leidub andmeid, kuidas maatöölised püüdsid võidelda öise ja pühapäevase töö vastu. Nii kaebas näiteks Uue-Võidu mõisa-valitseja 1872. a. augustis vallakohtus nelja töömehe peale sellepärast, et need hoolimata käsust ühel õhtul pärast päikese loojangut hernekoormaid rehehoonesse ei toonud. Töömehed seletasid, et nad on teomehed ainult päeval, mitte aga öösel; neile makstakse päeva, mitte aga öö eest. Sel korral olnud päike juba ammu loojas. Kui sageli on nad pidanud öösel tööd tegema, aga tasu pole nad selle eest saanud. Vallakohus otsustas, et kõik neli vastuhakkajat peavad karistuseks tegema mõisale tasuta igaüks ühe päeva, kui seda aga veel peaks juhtuma, siis antakse 30 hoopivitsu.¹⁴ Samad kohtumehed sundisid omagi taludes sulaseid öötööle. See pärast nad astusidki selles küsimuses nii otsustavalt sulaste õigustatud nõudmiste vastu ning kaitsesid mõisniku huve.

Taluperemehed olid ühtlasi maatöölise valla piiridest lahkumise vastu, püüdes sedasi tagada odava tööjõu olemasolu. Viljandimaal oli veel 70-ndate aastate algul kombeks, et teisest vallast võis ainult niisugust teenijat kaubelda, kel oli sellekohane vallavalitsuse lubatäht, vastasel korral trahviti nii peremeest kui ka teenijat.¹⁵ Kuigi Tarvastu vallas näiteks oli väga suur hulk maatuid, kinnitas vallavalitsus, et «keik kulovad ja lähavad oma valda tarvis».¹⁶ Ka kehtiv pearahamaksmise kord ja passisüsteem surusid maatöölisi koduvalla võimkonda ning töid neile alatasa pahandusi, kui nad olid sunnitud väljaspool oma valla piire tööd otsima.¹⁷

*

Tõusva kapitalismi tingimustes nägid sulased ja vabadikud ainsat väljapääsu sellest sügavast viletsusest oma maalapi saamises. Nad nägid

¹² RAKA, f. 3438 (Uue-Võidu vallakohus), nim. 1, s.-ü. 5 (protokolliraamat aastaist 1872—1873), l. 59 (vallakohtu otsus 5. maist 1872; vrd. asja edasist käiku l. 91, 100 ja 101); f. 3671 (Holstre vallakohus), nim. 1, s.-ü. 13 (protokolliraamat aastaist 1876—1878), l. 2, 3, 109, 110, 192, 213, 278 ja 279.

¹³ Vt. näiteks RAKA, f. 3438, nim. 1, s.-ü. 5, l. 32, 49, 64, 95, 132 ja 261.

¹⁴ Sealsamas, l. 117 ja 118.

¹⁵ RAKA, f. 3438, nim. 1, s.-ü. 5, l. 35.

¹⁶ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 396, l. 281.

¹⁷ Vt. näiteks RAKA, f. 915 (Pärnu maakohus), nim. 1, s.-ü. 5168 (Tarvastust pärit talusulase Tõnis Almeri kohtuasi).

oma silmaga, kuidas raharendile ja osalt talude ostmisele siirdunud pere-meeste olukord paranema hakkas, nemad aga pidid kannatama veel suu-remat puudust ja pigistusi. Kõige selle tõttu püsis 1860-ndate aastate keskpaiku¹⁸ uue jõuga esile kerkinud hingemaa ja mõisamaade jagamise nõudmine nõrgenematult päevakorral ka sama kümnendi lõpul ja järgmise algupoolel. Arvukaile maasaamise taotlustele ja riigimõisate maade jagamise nõuetele andis teatud tuge ka tsaarivalitsuse selleaegne poliitika Liivimaal, mis püüdis siin valitsevat suurt maapuudust kasutada kohapeal õigesu kiriku positsioonide tugevdamiseks sel teel, et osa riigimõisate maadest määrati rentimiseks väikeste sulase- ja popsikohtadena eeskätt õigesuslastele maatutele.¹⁹ Ühtlasi oli see ajutiselt soodsaks pinnaseks naiivse monarhismi levimisele Lõuna-Eesti maata talurahva hulgas. Kohati paisus maata talurahva käärimine riigimõisates nii suureks, et siin-seal toimus mõisamaade omavolilist haaramist sulaste ja vabadike poolt (Otepääl 1868., Kõos 1869., Holstres ja Vana-Tänassilmas 1870. aastal). Valitsusvõimud likvideerisid need maahaaramiskatsed karmilt.²⁰

Suur ärevus haaras Liivimaa võimused 1870. a. juulis, kui satuti isiku jälile, kes Valmiera ja Valka maakonnas levitas Riia läti seltsidelt saadud juhendite järgi läti keelset palvekirjaprojekti ning kutsus valdu üles saatma tsaarile sellesisulisi palvekirju. Kõnesolevas palvekirjaprojektis paluti ka Liivimaal teostada samu reforme, mis olid teostatud enamikus teistes kubermangudes juba rea aastate eest, s. o. kehtestada uus, avalikul menetlusel põhinev kohtumõistmine ning anda kõigile seisustele esindus ühisel maapäeval (semstvo).²¹

Liivimaa kuberner saatis sillakohtutele ringkirja, milles viimaseid kohustati talupoegade säärase palvekirjade massilisele saatmisele äsistamise puhkudel «kiiresti ja energiliselt vahele astuma» ja kõigile vallavanemaile omakorda ringkirjaliselt ette kirjutama rangelt selle järele valvata, et «intrigandid» ei juhiks kogukondi eksiteele ning ebaseaduslikult mingeid kaebusi avaldama. Eriti aga kästi sillakohtul vastutusele võtta neid vallavanemaid, kes kuidagi ise osa võtavad säärasest kihutustööst ja seda toetavad valla otsuse juurdelisamisega, selle asemel, et asjast teatada ja seda jälitada.²²

Kuigi läti palvekirjaprojekt oli sõnaselgelt koostatud ainult läti rahva nimel ja järelikult polnud kavatsatudki eesti valdu kaasa tõmmata, olid Lõuna-Eesti sillakohtud nii ärevil, et saatsid vastava hoiatava ringkirja ka oma piirkonnas laiali. Kahe Viljandimaa vallavalitsuse — Võisiku ja Lõhavere — ettekandeist selgub, et just 1870. a. juulis oli siin tõepoolest üritatud kollektiivpalvekirja saatmist. Lõhavere valla sulased ja vabadikud olid juulis kogunenud vallamajja ja taotlenud vallavalitsuselt luba saata kindralkubernerile palvekiri, milles kavatseti avaldada soovi, et Baltimaadel seataks sisse «Vene seadus». Vallavalitsus laitsnud kavatsuse ära ja kui see ei olla mõjunud, keelanud palvekirja saatmise. Pärast seda kogunenud sulased ja vabadikud kõrtsidesse ja otsustanud palvekirja oma

¹⁸ A. Vassar, Maajagamise nõudest 1860-ndate aastate palvekirjade-aktioonides. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1958, nr. 2, lk. 124 jj.

¹⁹ Sealsamas, lk. 126.

²⁰ Talurahvaliidumise kohta 1860-ndate aastate lõpul ja järgmise algul vt. ka E. Jansen, Väljarändamisliikumisest 1860-ndate aastate lõpul ja selle peegeldumisest erinevate ideoloogiliste suundade võitluses Eestis. Koguteos «C. R. Jakobson ja tema ajastu», koostanud E. Jansen, Tallinn, 1957, lk. 3 jj., Lõuna-Eesti kohta eriti lk. 13 ja 14.

²¹ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2045, l. 2 (projekti saksakeelse tõlke ärakiri; «semstvo» on antud kõikseisusliku maapäeva kõrval sulgudes vene keeles).

²² Sealsamas, l. 1 (ringkiri 24. juulist 1870, nr. 5953).

vastutusel siiski saata. Sulased Laas Kask ja Jüri Simonlatser kogunud palvekirjale allkirju,²³ kuid nähtavasti jäi see siiski saatmata.

Ajaliselt langes sellega peaaegu ühte Võisiku valla maatameeste sama-laadne üritus. Vallavanem P. Suik, kes äsja oli saanud eespool mainitud sillakohtu ringkirja, keeldus palvekirjale oma kinnitavat allkirja andmast ja ruttas asjast alandlikult Viljandi sillakohtule teatama, paludes «ettekirjutust, kas ta on tulevikus õigustatud keelduma allakirjutamisest ja selliste palvete toetamisest».²⁴ Liivimaa kuberner muidugi ei viivitanud kinnitast, et ka Võisiku vabadike palvekiri kuulub «mittesallitavate» liiki.²⁵

Võisiku valla vabadike palvekirja²⁶ analüüs näitab, et tal on rida ühi-seid jooni Loodi, Puiatu ja teiste Viljandimaa valdade sulaste palvekirja-dega, mis pärinevad 1865. a. novembrist.²⁷ Kuigi esimese olevat koostanud Vaibla vene õigeusu vaimulik,²⁸ algab see peaaegu samade sõnadega («Suurest maa puuduse hädast sunnitud, julgeme...») kui viis aastat varem koostatud sulaste palvekirjad. Ka maatute olukorra kirjeldamisel rõhutatakse samu raskusi. 1865. a. novembrikuu palvekirja lõpus oli valla-kohtu tõend, et palvekiri on täiesti tõsi ja ka vallakohtu südamlük palve. Võisikugi vabadike palvekiri pidi lõppema vallavalitsuse kinnitusega, et nende «palve tõsi on ja ühtlasi ka seesama vallavalitsuse soovimine on, et kõigile saaks põldu antud».²⁹ Kõik see näitab, et eeskujuna on kasu-tatud mingit teksti, mis pärineb 1865. a. aktsioonist.

Kuid Võisiku valla vabadike palvekirjas ei rõhutata enam, et nende maapuuduse on põhjustanud üksnes mõisnik, samuti ei nõuta «oma vallas» mõisastatud talumaade tagasiandmist ja maatutele jagamist, nagu tollal. Kui viis aastat tagasi olid taluperemehed sulaste maanõudmist täiel mää-ral toetanud ning sama nõudmise esitanud ka oma palvekirjades, siis nüüd nad vaikisid, astusid vallavalitsuse näol koguni maatute aktsioonide vastu ja ajasid need nurja.

Nagu neist andmeist näha, polnud mõningate Viljandimaa valdade sulaste ja vabadike palvekirjade-aktsioon 1870. aastal kuidagi mõjustatud ega ajendatud samaaegselt läti talupoegade üritusest. Nad erinesid nii oma kandvate jõudude kui ka taotluste poolest ega riivanud maa-alaliseltki teineteist. Küll aga olid Viljandimaa maatameeste üritused tihedasti seotud varasemate Viljandimaa sulaste palvekirjade-aktsioonidega ning samal ajal ka teatud ettevalmistuseks laiemal ühisaktsiooni tekkimisele 1872. a. lõpul.

*

Järgmise paari aasta jooksul on Lõuna-Eestist teada rida tsaarivõimu-dele saadetud sulaste ja vabadike palvekirju, milledes taotletakse maa saamist. Need on tavaliselt pärit riigimõisate valdadest (Muhu saarelt, Otepäält, Engest, Uduverest, Vastemõisast, Võru vallast jm.). Valitsus-võimud lootsid neid taotlusi nõrgestada muuseas ka sellega, et nad

²³ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2045, l. 12 (Lõhavere vallavalitsus Viljandi sillakohtule 30. nov. 1870, nr. 157). Ülekuulatavad kinnitasid, et «Vene seaduste» all mõistnud nad seda, et neile maad antaks ühel alusel «kreeklastega», kellele all mõeldi ilmselt õigeusu-lisi. — Sealsamas, l. 15 (Viljandi sillakohtu protokoll 13. jaan. 1871).

²⁴ Sealsamas, l. 9 ja 11 (12. aug. 1870, nr. 397).

²⁵ Sealsamas, l. 7 ja 8 (Liivimaa kuberner Viljandi sillakohtule 4. sept. 1870, nr. 7039).

²⁶ Sealsamas, l. 10 (eestikeelse palvekirja ärakiri, kinnitatud Võisiku vallakirjutaja poolt 12. aug. 1870).

²⁷ Viimase kohta vt lähemalt A. V a s s a r, Maajagamise nõudest 1860-ndate aastate palvekirjade-aktsioonides, lk. 126 jj.

²⁸ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2045, l. 9.

²⁹ Sealsamas, l. 10.

1872. a. sügisel keelasid kohalikes ajalehtedes avaldada materjale maata talupoegade (peamiselt õigeusuliste) maaga varustamise eesmärgil toimuva riigimõisate tükeldamise kohta.³⁰

Kuid just 1872. a. lõpul valmis üks ulatuslikumaid Lõuna-Eesti maataameeste palvekirjade-aktsioonid. Selles aktsioonis on veel palju selgusetut, kuid seninigi kogutud materjal heidab täiesti uut valgust maatöölise väljaastumistele 1870-ndate aastate algul ning selleks ajaks talurahva klassivõitluses toimunud nihetele.

Selles Viljandimaa maaproletariaadi väljaastumises on tähtis koht sündmustel *Tarvastus*, kus maatöölised oma nõudmised kõige varem esitasid, kuid kohe valla ametimeestega vastamisi sattusid. Kokkupõrge toimus järgmiselt.

Neljapäeval, 9. novembril 1872, kui vallavanem koos kahe abiga parajasti pearahmaksu vastu võttis, kogunes 200–300³¹ sama valla sulast vallamajja. Kokkutulnud sulastelt hakkas üks neist, nimelt Hans Purk, raha korjama saatkonna saatmise ja palvekirja esitamise kulude katteks; palvekirja tekstki oli tal kaasas. Kuulnud sulaste hulgalisest «ilma loata» kokkutulekust, katkestas vallavalitsus kohe pearaha vastuvõtmise ja asus arutama sulaste «seadusevastalist asja». Katse H. Purki ja kahte teist sulast üle kuulata nurjus, sest sulaseid tungis omavoliliselt kohtutuppa, kus segiläbi kõneldes oma nõudmisi avaldati, mõni nõudis «Venemaa säädust, mõni pearahast lahti ja mõni maad». Vallavalitsus kuulas seejärel üle ainult Hans Päieli, kes teatas, et pühapäeval oli talle kiriku juurde kogunenud 60 sulase poolt ülesandeks tehtud kõik sulased talutalult läbi käia ja tänaseks vallamajja kokku kutsuda, mille eest ta pidi päevapalka saama. Selle töidki talle J. Lõhmus ja J. Jakobson demonstratiivselt kohtutuppa just ülekuulamise ajal. Algul kartsid vallaametnikud Päielit nii hulga inimeste juuresolekul areteerida. Lõpuks tahtis valla eestseisja T. Ermas vallakäskjala abil teda arestikambrisse viia, kuid niipea, kui nad kohtutoast eestuppa läksid, surus seal nurisev ja ähvardav rahvahulk mõlema ametniku ümber tihedalt kokku. Sellest hirmutatuna pidid ametnikud järele andma ning vang vabastati, ilma et oleks tarvitatud vägivalda. Vabastajatest tundsid ametnikud ära ainult Jaan Wiltmanni, kes olevat Päielile hüüdnud: «Meie ei lase sind vangi viia!» (resp. «Kuhu sind nüüd viiakse?»), haaranud tal rinnust kinni ja kiskunud ta kohtuteenri käest lahti. Vallavalitsusel ei jäänud muud üle, kui käsutada kõik koju minema ning keelata edaspidi nii suurel arvul kokku tulla.³²

Tarvastu vallavalitsus oli toimunud nii kohkunud, et koostas kohe selle «mässamise asja» kohta protokoll, millest ärakirja saatis Viljandi sillakohtule.³³

Nagu Viljandi sillakohtu toimikus leiduva nimestiku järgi võib otsustada, katkestas vallavalitsus palvekirja saatmisest osavõtjate nimekirja koostamise võrdlemisi varsti. Nimestikus leidub ainult 64 nime, neist 46

³⁰ RAKA, f. 296, nim. 56, s.-ü. 747.

³¹ Arvu 200 nimetas valla eestseisja A. Tuksam ülekuulamise Pärnu maakohtus 21. mail 1873; sulase J. Lõhmuse arvates oli vallamajja ja selle ette kogunenud 270 inimest; Pärnu maakohtu otsuses 25. juunist 1873 on aga antud 200–300. — RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 4826, l. 3, 11 ja 14.

³² RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2048, l. 2 (*Tarvastu vallavalitsuse protokoll nr. 21*, 9. nov. 1872, ärakiri); sillakohtu ülekuulamise protokollid 12. dets. 1872 ja 9. jaan. 1873, l. 5 ja 8. Samade sündmuste kohta vt. ka Pärnu maakohtu materjalid, f. 915, nim. 1, s.-ü. 4826, l. 3–5, 9–12 ja 14–16. Nagu hilisemaist materjalidest selgub, mõistis vallavalitsus Päieli koosoleku kokkukutsumise eest 1 päevaks aresti. — Sealsamas, l. 14.

³³ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2048, l. 1.

järel on märgitud nähtavasti sissemakstud rahasumma, — enamikus 50, üksikjuhtudel ka 40, 35 või 25 kopikat.³⁴

Tarvastu vallavalitsuse kirjast ja Viljandi sillakohtus antud tunnistustest võib jääda mulje, nagu oleks sulaste kokkutulek vallamajja tabanud vallaametnikke täiesti ootamatult. Hiljem vallavanem A. Roossoni poolt Pärnu maakohtus antud tunnistusest aga selgub, et juba mõni päev enne 9. novembrit olid H. Purk ja keegi teine palunud luba koosoleku pidamiseks, algul vallakohtu eesistujalt, siis temalt eneselt, kuid saanud eitava vastuse. Mõni päev hiljem oli paar sulast samas asjas jälle tema juures käinud.³⁵ Nähtavasti alles pärast seda, kui ametiisikutelt luba ei saadud, otsustasid sulased pühapäeval kiriku juures asetleidnud nõupidamisel kõik sulased omal algatusel kokku kutsuda ja palkasid kokkukutsujaks vana, 58-aastase sulase Päieli. Sulaste üldkoosolekul kavatseti nõu pidada saatkonna Peterburi saatmise asjus, et paluda maad ja maksude alandamist. Koosoleku päevaks valiti 9. november, kokkutuleku kohaks aga kohalik valla- ehk nn. kohtumaja, kus sel päeval pidi vastu võetama pearaha.

Vallavalitsuse pealekaebamisel asus asja uurima Viljandi sillakohus, kes 12. detsembril kuulas üle vallavanema ja sulased Päieli, Purgi ja Lõhmuse. Vallavanem A. Roosson teatas omakorda kõigile asjaosalistele, et enne asja lõpetamist ei tohi neist keegi vallast lahkuda. Sellest hoolimata jätkasid sulased oma üritust ja korraldasid järgmise kokkutuleku Mustla kõrtsis.³⁶ Sulaste hulgalisel tungival nõudmisel oli vallavanem sunnitud Purgile isegi passi välja andma.³⁷ Viimane käis Tarvastu valla sulaste valitud saadikuna uue aasta algul Peterburis, kus andis 215 allkirjaga varustatud palvekirja üle vürst Dolgorukovile.³⁸ Sillakohtus ülekuulamisel tunnistas H. Purk, et palvekiri olnud tema koostatud ja kirjutatud, kuna ta mõistvat ka vene keelt. Sillakohtus seda ei usutud ja loodeti mõne haritlase kui «ässitaja» jälile saada. Hiljem loobus H. Purk palvekiri oma koostatuks tunnistamast ja kinnitas, et selle valmistanud talle tundmata isik 5 rubla eest.³⁹ Ülekuulamisel Pärnu maakohtus aga kinnitas ta uuesti, et palvekiri koostanud ta ise, Peterburis ainult tõlgitud see vene keelde.⁴⁰

Kuigi Viljandi sillakohus 31. jaanuaril 1873 keelas H. Purgil kõige rangemalt lahkumise vallast enne juurdluse lõppu,⁴¹ tegi too koos erusoldatite saadiku H. Abeliga veebruaris, seega siis ühel ajal mitme teise Viljandimaa valla sulaste saadikutega samas asjas, uue reisi Peterburi⁴² ning esitas uue palvekirja.⁴³

Ülekuulamisel Pärnu maakohtus 21. mail väitis H. Purk, et sillakohtu keelus tema vallast lahkumise kohta polnud määratud selle kestust, mida aga oleks pidanud tegema, sest muidu võivat selline olukord kesta kaks-kolm aastat, kuid tema on ometi v a b a i n i m e n e!⁴⁴ Nii silla- kui

³⁴ Sealsamas, l. 3.

³⁵ RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 4826, l. 9. J. Lõhmuse tunnistusel olevat luba palutud koguni kihelkonnakohtult. — Sealsamas, l. 11 (maakohtu protokoll 8. juunist); vrd. l. 14 (maakohtu motiveeritud otsus 25. juunist).

³⁶ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2048, l. 15 (sulane H. Vainu tunnistus sillakohtus 26. märtsil 1873).

³⁷ RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 4826, l. 10 ja 12 (vallavanem A. Roossoni ja mõisa moonamehe J. Jakobsoni tunnistused Pärnu maakohtus 8. juunil 1873).

³⁸ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2048, l. 8 ja 10 (sillakohtu protokollid 9. ja 31. jaan. 1873).

³⁹ Sealsamas, l. 15 (protokoll 26. märtsist 1873).

⁴⁰ RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 4826, l. 5 (protokoll 21. maist 1873).

⁴¹ Sealsamas, l. 10.

⁴² Sealsamas, l. 14.

⁴³ Sealsamas, l. 15.

⁴⁴ Sealsamas, l. 5.

maakohtus märgiti Purgi trotslikku ja nõudlikku tooni.⁴⁵ Ta ei tunnistanud end kohtus milleski süüdi ja kirjutas ka palvekirjas Baltimaade kindralkuberneriile, et ta «ei ole vähematki kahju kellelegi teinud».⁴⁶ Nii tõuseb Tarvastu sulane Hans Purk meie silmade ette julge ja end vaba inimesena tundva maatöolisena, kes loeb maatameeste õiguseks astuda välja oma olukorra parandamise eest.

Ühel ajal sulastega tegutsesid samalaadselt ka Tarvastu valla eru- ja määramata ajaks puhkusele lastud soldatid. Nad valisid oma saadikuks 46-aastase erusoldati Hans Abeli. Too lasknud, nagu ta ise tunnistas, Peterburis ühel temale tundmata mehel, keda kohanud tänaval, koostada tasu eest palvekirja, milles kurdetud erusoldatite mitmesuguste hädade üle ja palutud nende olukorra parandamist. Palvekirja andnud ta tsaarikantselei palvekirjade komisjoni.⁴⁷ Abel viibis pealinnas jaanuari algul,⁴⁸ s. o. samal ajal kui Purkki.

Tarvastu maatute väljaastumine ei olnud mingi üksik ja isoleeritud sündmus, vaid seostatud Mulgimaa maatameeste laiemaga aktsiooniga, mis oli sõnastatud 1872. a. lõpul koostatud ja levitatud üleskutses-lendlehes. Selle lendlehegi kohta pärineb varaseim teade just Tarvastust. Nimelt teatas Tarvastu vallavanem uue aasta algul sillakohtule täiendavalt, et sulane Hans Mirka lugenud mõisa aidamehele ette ühe kirjatüki ehk palvekirja, mille sisu ta aga ei teadvat.⁴⁹ Mirka aga tunnistas, et saanud ühe palvekirja Jaak Almerilt ja andnud edasi Ado Jakobsonile. Viimase mäletamise järgi seisnud selles palvekirjas, et juba ammugi olevat tsaar andnud maata sulastele mõisamaast maad, kohalikud ametnikud ja aadel olevat aga selle vastu ja peavad maa jagamatuna, kuigi nad juba teatanud, et maa olevat jagatud. Lendlehe pealkirjaks olnud «Ära anda oma sõbra kätte», alla olnud kirjutatud «Peterburi Advokaat».⁵⁰ Need ülestunnistused andsid sillakohtule kätte mõned lülid sellal Mulgimaal ringikäiva lendlehe ühest levimisteest.

Viljandi lähedal asuva Viiratsi mõisa sulane Johann Rauts tunnistas, et kadrilaada (27. — 29. novembril) ajal andnud Viljandis üks tundmatu talupoeg temale mingi kirjatüki ja käskinud selle edasi anda mõnele lugeda oskavale Tarvastu sulasele, kes juba ise teadvat, mis temaga peale hakata. Tarvastust juhtunud Rauts esimesena nägema sulast Jaak Almerit, kellele andnudki lendlehe edasi. Almer, kes ei mõistnud lugeda, nagu Rautski, andis selle H. Mirkale, A. Jakobson aga kinnitas, et ei mäletavat, kellele ta ühel koosolekul lehe edasi andnud.⁵¹ Selliste tunnistuste tulemusena kaotas sillakohus niidid nii lendlehe päritolu kui ka edasise leviku kohta; lehe sisust aga andis mälu järgi andmeid üksnes A. Jakobson.

Tarvastu maatameeste väljaastumisele järgnesid aastavahetusel samalaadsed sündmused mitmes teises Viljandimaa vallas.

⁴⁵ Sealsamas; vrd. f. 952, nim. 1, s.-ü. 2048, l. 10.

⁴⁶ RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 4826, l. 23.

⁴⁷ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2048, l. 15 (sillakohtu protokoll 28. märtsist 1873), vrd. ka l. 10 (H. Purgi tunnistus).

⁴⁸ Sealsamas, l. 7 ja 8. Algul polnud ametivõimudel erusoldatite ürituse kohta andmeid, sest Viljandi sillakohtusse kutsuti Abel alles 30. detsembril. — Sealsamas, lk. 4 ja 5. Nähtavasti satuti erusoldatite ürituse jälile alles detsembri lõpul, mil Purk ja Abel valmistusid Peterburi minema. Ometi sai Tarvastu vallavalitsus alles 9. jaanuaril 1873 teada, et H. Abel oli läinud Peterburi.

⁴⁹ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2048, l. 8 ja 10. Hiljem tunnistas vallavanem maa-kohtus, et H. Mirka lugenud vallaametnike valimisele kogunenud inimestele ette ühe kirja, mida oli kavatsenud saata tsaarile ja milles arvatavasti paluti maa jagamist. — F. 915, nim. 1, s.-ü. 4826, l. 10.

⁵⁰ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2048, l. 12.

⁵¹ Sealsamas, l. 14 ja 15 (sillakohtu protokollid 7. ja 26. märtsist 1873).

Õisu mõisnik A. von Sivers teatas 1873. a. jaanuari algul Viljandi sillakohtule, et Jära talu sulane Johann Minski olevat 27. detsembril valla kõrtsis inimesi üles kirjutanud mõisamaast maa saamiseks ning võtnud igalt 5 kopikat vastava palvekirja kulude katteks. Samal päeval olevat kaks Päri sulast Raba kõrtsis ütelnud, et lähevad Karksi üleskirjutamist alustama. Niisugustest üleskirjutamistest olid teateid ka Penuja vallast, Viljandis aga koostavat keegi advokaat viie rubla eest vastavaid palvekirju.⁵² Kui sillakohus ülekuulamise selles küsimuses 25. jaanuarile määras, palus Sivers Õisu mõisapolitseil nimel tungivalt selleks varasem tähtpäev määrata, sest üleskirjutamine jätkuvat üha suuremas ulatuses ja Peterburi saadetakse ühiseid palvekirju. Agitaatorid kihutavad rahvast üles teatega, et mõisa- ja vallavalitsustes olevat juba ammugi «üks ministeeriumi käskkiri» mõisasulastele edasiandmiseks, mida aga ei tehtavat, sest ainult sel teel, et nad kõnesoleva käskkirja maha salgasid, suutvat mõisnikud oma varandust säilitada. Ka hakkavat sulased omavoliliselt koosolekuid pidama ja raiskavat palju aega ühe üleskirjutaja juurest teise juurde ringi sõites, et «sattuda õigele üleskirjutajale».⁵³

Nagu hiljem Viljandi sillakohtus tunnistajate ülekuulamisel selgus, oli Õisu kõrtsi suures toas koos olnud umbes 40—50 meest, nende hulgas ka Aidu ja Loodi valla omi, samuti erusoldateid.⁵⁴ J. Minski koostatud nimestik sisaldab 104 nime, «kes hingemaad tahta»,⁵⁵ kuid ainult 25 nime taha on märgitud arv 5, mis tähendab sisse makstud kopikaid.⁵⁶

Õisu kõrtsis toimunud maatameeste koosoleku kokkukutsumise kohta ei saanud ametivõimud kuigi usutavaid andmeid. J. Minski ise tunnistas sillakohtus, et kaks teist Õisu sulast, nimelt Mats Kammar ja Jaak Kaho, jutustanud talle, et nad olevat Ainso kõrtsis ühelt Karksi sulaselt kuulnud, et Polli, Pöogle, Karksi ja Taagepera sulastel olevat ärakiri ministri eeskirjast, mille järgi tsaar juba ammu olla Läänemere kubermangude maata sulastele maad lubanud. Teadmata põhjustel aga ei ole seda neile senini kätte antud. Sellest kuuldes palunud teda kõrtsi kogunenud inimesed nende nimed üles kirjutada ja pannud raha kokku, et mõnelt Polli või teise valla sulaselt hankida ministri kirjast ärakiri ning selle alusel siis saata palvekiri sinna, kuhu tarvis.⁵⁷ Ülekuulatud andsid sillakohtus ebamääraseid ja vastukäivaid tunnistusi, mille tõttu seal ei saadudki jälile, kust need Õisu sulaseid erutavad kuuldused alguse olid saanud.

Jaanuari esimestel päevadel toimus Arakumäe kõrtsis ka Vooru valla maatameeste koosolek, kus kaaluti palvekirja saatmist Peterburi, et taotleda sulastele maa jagamist. Kõnesoleva koosoleku oli nähtavasti eelneva kokkuleppe põhjal kokku kutsunud määramata ajaks puhkusele lastud alamväelane Mihkel Ingermann, kes selle eest tasu sai. Koosolekust võttis osa 40—50 erusoldatit ja sulast, maad tahtjate nimed kirjutati üles ja palvekirjaga seoses olevate kulude katteks kasseeriti igapähealt 25—50 kop.

⁵² RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2050, l. 1 (kiri 4. jaan. 1873). Nähtavasti oli talurahva hulgas levinud kuuldus advokaat Hermann Jürgensonist Viljandis, kes aga näiteks Vooru maatameestele keeldus palvekirja koostamast.

⁵³ Sealsamas, l. 3 (kiri 9. jaan. 1873).

⁵⁴ Sealsamas, l. 5 (Viljandi sillakohtu protokoll 25. jaan. 1873).

⁵⁵ Sealsamas, l. 11 ja 12. Paljud on sama perekonnanimega, seega osalt võib-olla pojad, kes koosolekust ise osa ei võtnud.

⁵⁶ See sobib ka J. Minski tunnistusega sillakohtus 28. märtsil 1873, et ta sai kokku 1 rbl. 25 kop. Raha andnud ta üle M. Kammarile. — Sealsamas, l. 15. Kaheleheline fooliopaber on olnud neljaks kokku murtud ja teda on pikemat aega taskus kantud. Nimed on kirjutatud pliiatsiga; see näitab, et tegemist on sama nimestikuga, mis koostati kõrtsis ja millest oli juttu eespool. Nimestiku «pealkiri» on kirjutatud tindiga ja teise käekirjaga, võib-olla Õisu valla kohtueesistuja M. Leppiku poolt, kes nimestiku Minskilt ära võttis ja sillakohtusse saatis. — Sealsamas, l. 5 ja 7.

⁵⁷ Sealsamas, l. 5, vrd. l. 15.

Vooru vallavalitsus pidas paari mehe pealekaebamisel asja algatajaks erumadrust Andres Välku, kes kõrtsis olevat avalikult öelnud: «Meie vallavanem ja vallakirjutaja pole muud väärt, kui käed selja peale kõita ja Siberisse saata.»⁵⁸ Vallavalitsus ruttaski «sellistest seadusvastasustest» teatama Viljandi sillakohtule, kirjutades, et mõningad valla liikmed «seadusvastase kihutustööga selles vallas ohtlikku mässu õhutavad, kuna nad on inimesi avalikult kokku kutsunud ja nende nimed raha eest üles kirjutatud».⁵⁹ Kohapeal koostatud nimekirjas, mille kirjutajaks oli Tõnis Välk, seisab 78 nime, neist 25 nime taha on märgitud sissemakstud summa.⁶⁰

Vooru sulased kavatsesid algul mõnel Viljandi advokaadil lasta ministrile palvekirja koostada. Sellest aga ei tulnud midagi välja. Nähtavasti seejärel sõitis A. Välk Peterburi. Siin koostas Fr. Dankmann palvekirja, mille ta viinud tsaari isiklikku kantsleisse.⁶¹

Peale Tarvastu ja Vooru vallavalitsuse ning Oisu mõisapolitsei kirjade sai Viljandi sillakohus analoogilisi teateid ka Karksi mõisavalitsuselt. Need hirmutasid sillakohut ja sealt informeeriti jaanuari algul Liivimaa kuberneril parun Wrangelli, et mitmesugused isikud kutsuvad mainitud valdade inimesi üles end mõisamaa saamiseks kirja panema. Sel eesmärgil on taludes ja kõrtsides korraldatud koosolekuid resp. üleskirjutamisi, kus ühtlasi on kogutud raha palvekirjade koostamiseks ja muudeks kuludeks. «Säärane seadusvastane kihutustöö», kurtis sillakohus, «võib aga maarahva hulgas või üksikuis valdades põhjustada ainult rahutusi ja on karta, et see laiemalt levides võtab ohtliku iseloomu.»⁶² Ühtlasi meenus nüüd Viljandi sillakohus paar aastat varem antud Liivimaa asekuberneril ringkirja, millest eespool oli juba juttu,⁶³ ja palus võtta tarvitusele vahendid talupoegade massiagitatsiooni vastu.

⁵⁸ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2051, l. 1, 3, 4 ja 7. Peale ühe pealekaebaja ei olnud teised keegi sellist ähvardust kuulnud, ka A. Välk eitas seda kindlalt. Ülekuulamisel Pärnu maakohus 23. aug. 1873 tunnistas pealekaebajagi, et ta seda polnud kuulnud isiklikult, vaid kellegi teise käest, kes seda omakorda oli kuulnud kolmandalt isikult. — F. 915, nim. 1, s.-ü. 4891, l. 4 ja 14.

Nagu vallavanem M. Alver ühel hiljem toimunud tunnistajate ülekuulamisel Pärnu maakohus kaebas, olevat A. Välk sel koosolekul öelnud, et vallavanem on kõrvaldanud Peterburist tulnud kirja, milles olnud sulastele maa andmise lubadus. Nii halvasti valla asjade eest hoolitsemise pärast saadetavat vallavanem seljale seotud kätega Siberisse. Pealekaebaja J. Matjuse teatel hüüdnud A. Välk, et vallavanem, vallakirjutaja ja mõisavalitseja Kuppitz varjavat ministeriumist tulnud kirja, neid peaks kõiki Siberisse saadetama, siis tuleks õigus maale. — F. 915, nim. 1, s.-ü. 4891, l. 3 ja 4 (Pärnu maakohu protokoll 23. aug. 1873).

Kuigi A. Välk sellist väljendust kindlalt eitas, on põhjust arvata, et ka Vooru valla sulaste ja erusoldatite meeli hoidis ärevil kuuldus «ministeriumi kirjast», millega olevat lubatud mõisamaade jagamist maata sulastele, mida aga mõisnikud, mõisavalitsejad ja -rentnikud ning vallavalitsused varjavat ega tegevavat avalikult teatavaks. See kuuldus, mis neil kuudel oli levinud ka Oisus, Karksis ja teistes Viljandimaa valdades, võiski põhjustada vastavaid väljendusi nii vallaametnike kui ka mõisavalitseja suhtes.

⁵⁹ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2051, l. 1 (kiri 5. jaan. 1873, nr. 1).

⁶⁰ Sealsamas, l. 6. Peale viimase on kõik nimed pliiatsiga kirjutatud. Nimekirja on neljaks murtuna tasku kantud, mistõttu ta on määratud ja kulunud.

⁶¹ Sealsamas, l. 7 (sillakohtu protokoll 6. märtsist 1873). Palvekirja, «milles nad kõik koos maad palunud», Peterburis koostamise fakti kinnitasid ka M. Ingermann ja J. Katus. Algul püüdis A. Välk varjata palvekirja valmistamist Peterburis, tunnistades, et ta oli sinna sõitnud oma isiklikes asjus ning palvekirja kaasa võtnud. Ta oli tööpoolest palvekirja maa saamiseks Vooru riigimõisast esitanud suurvürst Konstantinile, kuid saanud ametiasutustelt eitava vastuse. — F. 952, nim. 1, s.-ü. 396, l. 23, vrd. l. 24 ja 25. On aga teada, et A. Välk ise ei osanud kirjutada. — F. 915, nim. 1, s.-ü. 4891, l. 18.

Dankmanni tegevusest 1860-ndail aastail Peterburis vt. L. Loone, Mõningaid märkusi Fr. Dankmanni kohta. «Keel ja Kirjandus» 1959, nr. 8, lk. 493 ja 494.

⁶² RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 396, l. 5 (kirja kontsept, dat. 8. jaan. 1872, peab aga olema 1873, nr. 294).

⁶³ 24. juulist 1870, nr. 5953, vt. viide 22.

Pärast Öisu Siversilt uue äreva kirja saamist⁶⁴ saadeti Viljandi sillakohtu ringkiri kohe järgmisel päeval, 11. jaanuaril, 101 eksemplaris laiali kõigile mõisa- ja vallavalitsustele.⁶⁵ Ringkirjas juhiti tähelepanu sellele, et «viimasel ajal on valelike kuulduste levitamisega maarahvas viidud mitte ainult salakoosolekute pidamisele ja selle tagajärjel sõna-kuulmatusele, vaid maakonnas liiguvad ringi ka inimesed, et maarahvast, ja nimelt sulaseid, üles ässitada sammudele, mis on üldise korra ja julgeolekuga vastuolus, lõpuks aga juba esinevadki vastuhakkamised seaduslikele võimudele.» Sellepärast pidid kõik mõisa- ja vallavalitsused valvama, et ei peetaks keelatud koosolekuid, et need laiali aetaks ning sündinust teatataks, samuti et ükski kõrtsmik ei lubaks oma kõrtsis või selle juures pidada talupoegade koosolekuid või nõupidamisi ning neist kohe teataks kohalikule mõisapolitseile või vallavalitsusele. Valelike kuulduste levitajad, kirjade koostajad ja ninamehed tuli vastutusele võtta. Sellest sillakohtu korraldusest pidid pastorid kirikus teatama kolmel järgmisel pühapäeval ning inimesi vastavalt manitsema.

Kohalikud võimud aga ei suutnud tõkestada, et alanud maatarahva liikumine järgmistel nädalatel veelgi laienes. Veebruarikuu algul saabus sillakohtusse ärevaid teateid uutest maatameeste väljaastumistest.

Jaanuaris ulatus eestikeelne lendleht «Teadaandmise sõnumed meile kõigile alama soo rahvale», millel lähemalt peatume allpool, ka Holdre valda. Sealsele taluperemehele-tõrvapõletajale Jaan Neeringule oli selle andnud keegi juhuslikult kohatud ja talle lähemalt tundmata Karksis pärit olev talupoeg Orika kõrtsis, kus esimene oli peatunud teel Viljandist koju.⁶⁶ Lendleht olnud rebenenud ja määrdunud. Järelikult oli teda juba pikemat aega taskus kantud ja käest kätte edasi antud. Karksilane polevat paberi sisu seletanud, vaid öelnud ainult, et võib selle koju viia ja seal teistele ette lugeda. Neering andis lendlehe erusoldat Rein Adrale, see omakorda sulane Jaan Miljahnile, kes läks kohaliku kooliõpetaja Jakob Miljahn juurde, kuna eelmainituist ükski ei osanud lugeda. Etteloetud lendlehest innustatuna otsustasid ka Holdre maatamehed teiste valdade eeskujul kaevata oma häda ja saata maasaamist taotlev palvekirja Peterburi. R. Ader pöördus vallavalitsuse poole, et neil lubataks pidada vastav koosolek vallamajas, kuid sai eitava vastuse.⁶⁷ Seejärel, nähtavasti jaanuari lõpul, kogunesid nad kõrtsi, kus vabadiik Jaan Jensen ja mõisa asunduskoha rentnik Karl Norberg olevat umbes 150 mõisa- ja talusulast üles kirjutanud mõisamaadest maa saamiseks.⁶⁸ Kuuldused lendlehest ja üleskirjutamisest ulatusid mõisnik E. Schwartzi kõrvu. Tema nõudel saatis kooliõpetaja J. Miljahn lendlehest täpse ära kirja, originaal aga

⁶⁴ Kiri dat. 9. jaan. 1873, saabus Viljandi sillakohtusse 10. jaan. — F. 952, nim. 1. s.-ü. 2050, l. 3.

⁶⁵ Sealsamas, l. 4.

⁶⁶ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2053, l. 5 (sillakohtu protokoll 20. veebr. 1873); f. 915, nim. 1, s.-ü. 4758, l. 3 ja 4 (sama tunnistus Pärnu maakohtus 3. okt. 1873). Võimalik, et jutt Orika kõrtsis juhuslikult kohatud Karksi mehelt oli jälgede segamiseks, sest Holdre mõisniku E. Schwartzi kirjas Viljandi sillakohtule 29. jaanuarist esitatud andmeil oli Neering lendlehe kahes eksemplaris toonud Viljandist, kus see temale oli antud Seasaare kõrtsis. — F. 952, nim. 1, s.-ü. 2053, l. 1.

⁶⁷ Sealsamas, l. 1 ja 5. Maakohtus püüdis R. Ader seda loaküsimist seletada kui kõrtsinalja. — F. 915, nim. 1, s.-ü. 4758, l. 4.

⁶⁸ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2053, l. 1 (Holdre mõisavalitsus Viljandi sillakohtule 29. jaan. 1873, saabus sillakohtusse 3. veebr.). Mõisnik sai üleskirjutamisest teada 27. jaanuaril. Hiljem eitasid kõik asjaosalised massilist üleskirjutamist, samuti üleskirjutatutelt raha võtmist (mõisniku teatel igahüelt 20 kop.). Mõisnik süüdistas ka vallavanemat ja -kohtunikke, et need asjast varem teadlikud olles sellest ei teatanud, vaatamata sillakohtu korduvatele ringkirjadele ja mõisavalitsuse sagedasele nõudmisele.

olevat ära põletatud,⁶⁹ nagu nähtavasti palvekirjast osavõtjate nimestikki. Mõisniku vahelesegamise tõttu jäigi see üritus Holdre maatameestel pooleli.

Kuigi teated maatute liikumisest Heimtalisis saabusid sillakohtusse alles veebruari algul, ulatus siin sulaste palvekirja saatmise algatus tagasi vähemalt eelmise aasta novembri lõppu. Viljandi kadrilaadal olid Heimtali sulased eesotsas samast vallast linna elama asunud Johann Dorbeckiga (Torbeck) viimase tunnistust mööda selle sammu üle juba läbi rääkinud ja kokku leppinud.⁷⁰ Palvekirja tekstina kasutanud nad tollal Viljandimaal levinud, teadmata kelle poolt koostatud eeskuju, mille õigeusu kõster D. Kimmel sulaste tellimisel ümber kirjutas ja vene keelde tõlkis. Ka Heimtalis kasseeriti asjaosalistelt kulude katteks raha. Sulased kogunesid vähemalt kolmel korral (17., 19. ja 30. jaanuaril) mõisasse kogukonna kohtutoa juurde, et vallavanemalt nõuda palvekirja kinnitamist allkirja ja kogukonnapitsatiga. Tsaarile adresseeritud palvekiri loeti vallamajas ette ja volikogu liikmed ei leidnud temas midagi seadusvastast, kuna seal paluti ainult maad ja maata inimeste raske olukorra parandamist. Vallavanem P. Jõgevest aga keeldus sulaste palvet rahuldamast, mille peale need eesotsas talusulase Johann Rummeliga teatasid, et siis loobuvad nad pearaha ja vallamaksude maksmisest, sest see käib neil üle jõu. Samuti keeldus vallavalitsus Rummelile ja Dorbeckile, kes sulaste saadikutena pidid Peterburi minema, passe andmast põhjendusega, et mõlemal on vallamaksud võlgu. Toetudes varem mainitud ringkirjale teatas vallavanem 1. veebruaril Viljandi sillakohtule sulaste ja volimeeste loata kokkutulekutest, nende ähvardustest tagandada vallavanem, kohtumehed ja vallakirjutaja ning keeldumisest edaspidi makse maksta, kui nende nõudmist ei täideta. Peale selle kurtis ta, et Dorbeck hulkuvat mööda valda ringi ning kihutavat sulaseid ja popse üles, vennad P. ja V. Manna aga korjavad raha.⁷¹

Vaatamata vallavanema keelule reisis J. Rummel siiski veebruaris Peterburi, kus esitas sulaste palvekirja suurvürst Konstantinile.⁷²

Liikumine levis ka Põhja-Viljandimaal, kus vahekorrad teravnesid eriti Kabala vallas. Ürituse eestvõtjaks oli siin 29-aastane talusulane Jaan Seep, kes jaanuaris organiseeris sulaste koosolekud Kahala kõrtsis ja Kurla vene õigeusu koolimajas. Kuid Seep tegi agitatsiooni ka mujal, kus ta liikus. Ta käis vallas talust tallu ning kirjutas maatute nimesid üles nii nende kodudes kui ka oma kodus ja isegi maanteel.⁷³ Nii kogus ta tsaari nimele koostatud ja 30.—31. jaanuariga 1873 dateeritud palvekirjale Kabalast 445 ja Arusaare kroonuvallast 17 nime.⁷⁴ Arvestades ka nende perekondi, seisis palvekirja taga rohkem kui poolteist tuhat valla elanikku. Suurem osa neist olid talusulased ja popsid, väiksema osa moodustasid mõisasulased.

Palvekirja teksti saamise käik ise, mis heidab iseloomulikku valgust maatute omavahelistele sidemetele, oli järgmine. Nagu Heimtali sulastele, nii oli Viljandi vene õigeusu kõster Kimmel ka Olustvere valla sulastele

⁶⁹ Sealsamas, l. 7, 8; f. 915, nim. 1, s.-ü. 4758, l. 3.

⁷⁰ RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 4841, l. 11 (Pärnu maakohtu ülekuulamisprotokoll 10. oktoobrist 1873). — Vrd. f. 952, nim. 1, s.-ü. 2054, l. 3 (Viljandi sillakohtu ülekuulamisprotokoll 15. märtsil 1873).

⁷¹ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2054, l. 1.

⁷² Sealsamas, l. 5.

⁷³ Sealsamas, s.-ü. 2052, l. 8, 9 ja 26 (Viljandi sillakohtu protokollid 5. ja 19. märtsist 1873).

⁷⁴ Sealsamas, l. 15—18. Suur osa nendest olid perekonnainimesed. 214 Kabalast pärineva nime taha on märgitud poegade arv (86-1 1 poeg, 77-1 2, 31-1 3, 14-1 4, 5-1 5 ja 1-1 6 poega), kokku 420.

koostanud palvekirja eesti- ja venekeelse teksti. Neist tekstidest tegi ära- kirjad, ilmselt Jaan Seebi soovil, Olustvere erusoldat Endrik Vahtramägi.⁷⁵

Kabala vallavalitsus sattus sulaseid haaranud liikumisest suurde ärevusse ja keelas Seebil «seda petuse tööd tegemast». 23. jaanuaril informeeris ta asjast ka Viljandi sillakohut ja palus teatada, mida peaks tegema.⁷⁶ Viimane andis kohe järgmisel päeval korralduse J. Seebi vahistamiseks ja ühes protokollini ning tunnistajate nimestikuga sillakohtusse saatmiseks.⁷⁷

Vahepeal oli valminud palvekiri ja lõpule viidud selle toetajate nimede üleskirjutamine ning Jaan Seep ilmus ise 1. veebruaril vallamajja koos 15 teise sulase, vabadiku ja erusoldatiga, kelledest neli olid ühtlasi vallavolikogu liikmed ehk nn. volimehed. Nad nõudsid, et vallavalitsus kinnitaks palvekirja ja annaks «reisikirja» Peterburi minekuks. Vallavalitsus aga, tuginedes sillakohtu otsusele, tahtis Seepi vangistada. Määramata ajaks puhkusele lastud soldatid Tõnis Teller ja Ado Taevere vabastasid oma kaaslaste vahimehe käest ning kõik kaasasolijad piirasid Seebi ümber, ajades sellega vangistamiskatse nurja. «Siis ei jäänud selle vallavalitsusel muud nõu järele, kui sõda ei tahtnud teha, pidi Jaan Seep lahti jääma ja nimetatud mehed läksid minema,» kirjutas vallavanema abi J. Mullikas 5. veebruaril sillakohtule.⁷⁸ Samas tunnistab vallavalitsus, et «selle seaduse vasto maa saagi nõus ka mitmed valla ametmehed on», mõeldes ilmselt mõningaid volikoguliikmeid. Vallavalitsus palus «mässajate kulo peal üks 50 meest soldatid ja üks sillakohtu abi välja saata Jaan Seebi kinni võtmise tarvis».⁷⁹

Jaan Seep jäi politseivõimudele siiski pikemat aega tabamatuks, kuna kohalikud inimesed teda varjasid. Kuigi, nähtavasti vallakirjutajal, läks korda Seebilt ära võtta Kabala valla maata talupoegade ja sulaste ning Kabala valla alamväelaste palvekirjad ja need kohale saadetud sandarmile edasi anda, laskis Seep ühe Karksi maatute palvekirja eeskujul uue teha, mille ta Peterburis palvekirjade komisjonile üle andis. Hiljem esitas Seep suurvürst Konstantinile omapoolse kaebuse Viljandi sillakohtu ja Kabala vallakirjutaja ebaseadusliku tegevuse kohta.⁸⁰

Teised koos Seebiga 1. veebruaril vallamajja tulnud kutsuti 5. märtsiks Viljandi sillakohtusse ülekuulamisele. Siin süüdistati neid Seebi vabastamisest osavõtmises ning vahistati neist 11.⁸¹

Kubermanguvõimud pöörasid Kabala sündmustele suurt tähelepanu ja nimetasid Jaan Seepi üheks peaagitaatoriks.⁸² Liivimaa kuberner rõhutas Viljandi sillakohtule eriti seda, et Seep tabataks ja vahistataks.⁸³ Sillakohus saatiski üsna pea vastava ringkirjalise korralduse kõigile politseiasutustele ja vallavalitsustele.⁸⁴

Kuid maatute liikumine ei piirdunud ainult ülalkirjeldatud sündmusega. Märtsi algul teatas Viljandi sillakohus Liivimaa kubernerile, et

⁷⁵ RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 5013, l. 6 (Pärnu maakohu ülekuulamisprotokoll 14. maist 1874).

⁷⁶ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2052, l. 1.

⁷⁷ Sealsamas, l. 3.

⁷⁸ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2052, l. 4.

⁷⁹ Sealsamas, l. 5.

⁸⁰ RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 5013, l. 6; f. 952, nim. 1, s.-ü. 2052, l. 38 ja 41.

⁸¹ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2052, l. 9; vrd. l. 10 (Viljandi sillakohus Liivimaa kubernerile 6. märtsil 1873, nr. 1783, kontsept).

⁸² Sealsamas, l. 12 (Liivimaa kubeneri parun Wrangelli telegramm Viljandi sillakohtule 5. märtsist 1873); f. 2054, nim. 1, s.-ü. 3385, l. 1 (Liivimaa kuberner Balti kindral-kubernerile 13. aprillil 1873, nr. 2474).

⁸³ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2052, l. 27 (kiri 15. märtsist 1873, nr. 1782).

⁸⁴ Sealsamas, l. 28 (ringkiri 26. märtsist 1873; nr. 2557–2657, kontsept).

maakonna peaaegu kõigis valdades on maata inimesed end «petlikest lubadustest lasknud meelitada» ja salaja kirja panna, et saada maad mõisamaade jagamisel, mida nad usuvad tulevat.⁸⁵ Sillakohtu 11. jaanuari ringkiri, millega rangelt keelati kõik kogunemised, ei suutnud takistada liikumise levimist. Kuigi mõisnikel ja ametiasutustel läks kohati (näiteks Holdres, Oisus jm.) korda oma vahelesegamisega üritus nurja ajada, esitati 1873. a. algul, eelkõige veebruaris, tsaari nimele tähelepandaval hulgal valdade kaupa koostatud sulaste ja vabadike massipetitsioone. Selliste massipetitsioonide sisseandmise kohta on Lõuna-Eestist kindlaid andmeid Riidajast, Taageperast, Karksi, Pollist, Heimtalist, Holstrest, Loodilt, Tarvastust, Voorukülalt, nii Viljandi lossi- kui ka kirikumõisa vallast, Uue-Võidust, Välgitalt, Lõhaverest, Navestilt, Olustverest, Soosaarelt, Võisikult, Arusaarest, Kabalast ja Rannust. Seega oli massipetitsioone esitatud kõigist Viljandimaa kihelkondadest peale Põltsamaa. Liikumine oli levinud ka Pärnumaale kuuluvasse Karksi kihelkonda, mis oma looduslikult asendilt ja ühendusteede poolest oli Viljandimaa vahetuks jätkuks. Samuti oli see ulatunud ka üle Võrtsjärve Rannu kogukonna sulaste ja kehvikute hulka ning haaranud teisigi valdu, eriti Viljandi-, osalt ka Kagu-Pärnumaal, kus aga ei jõutud petitsiooni esitamiseni või kust lihtsalt pole säilinud teateid. Nii on näiteks mõningaid kaudseid andmeid, et vastav agitatsioon ulatus isegi Võru sillakohtu alale Karula kogukonda.

Kuna iga palvekirja all oli kümneid ja sadu sulaste ja vabadike nimesid ning vähemalt pooled kirjepanduist olid perekonnainimesed, siis väljendasid kõnesolevad maatute massipetitsioonid tuhandete inimeste hädasid ja soove, mis olid iseloomulikud laiadele maatute hulkadele möödunud sajandi 70-ndate aastate algul.

*

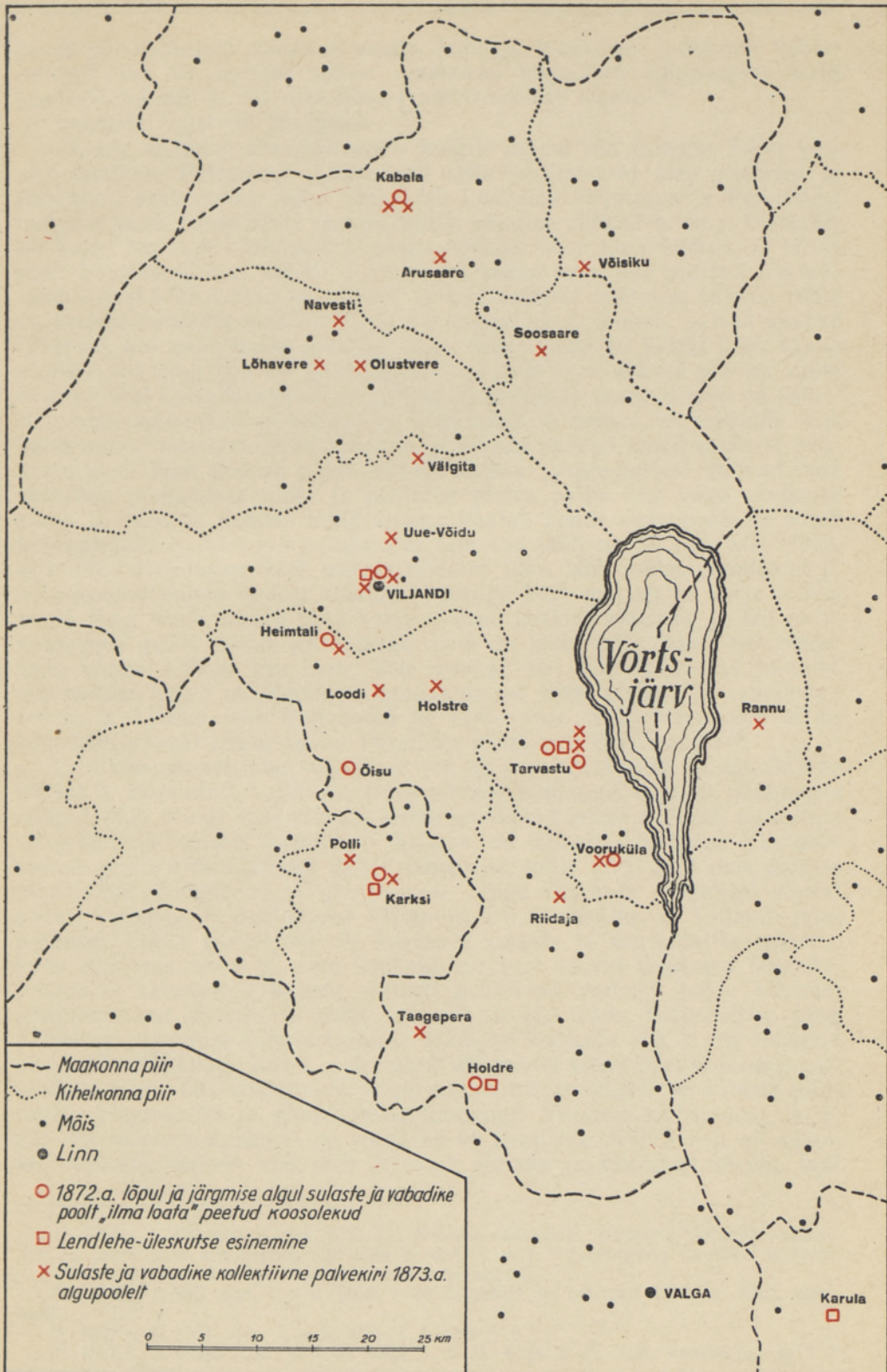
Niisuguse massilise sulaste ja teiste maatute liikumise tekkimine üheaegselt küllalt ulatuslikul, kuid kindlalt piiritletaval territooriumil ilma mingi välise tõuketa pole muidugi mõeldav. Näib, et sellise välise ja üheaegse tõuke andis 1872. a. novembris Tarvastusse ja Karksi piirkonda levinud eestikeelne käsitsi kirjutatud l e n d l e h t - ü l e s k u t s e.

Olemasolevail teatel kerkis lendleht kõige esmalt esile tõenäoliselt Viljandis ja levis sealt lõuna poole. Lendlehe õhutusel asuti kohtadel sulaste ja kehvikute koosolekuid pidama ja massipetitsioone koostama, milleks koguti raha, kirjutati üles maasoovijate nimesid ja valiti saadikud, kes veebruaris pidid minema Peterburi palvekirja tsaarile üle andma. Et liikumise keskus asus just Viljandimaal, seda kinnitavad ka teated Karulast. Nimelt märgatud Võru sillakohtu andmeil 1873. a. algul Karula kogukonna talusulaste ja vabadike hulgas erilist rahutust, mis olla seal alguse saanud Viljandimaalt saadetud «ringkirja» ärakirjast, kus maata talupoegi ja erualamväelasi kutsutud üles tsaarile aadressi saatma ning paluma, et neid varustataks maaga riigimõisatest. Karulasse olevat ilmunud ka «emissaare», kes levitanud valelikke kuuldusi ja õhutanud talupoegi saadikuid valima.⁸⁶ Võimude vaheleastumine aga ajas Karula sulaste ja vabadike ürituse nurja.

Nagu eespool nägime, sattus lendlehe üks Holdres tehtud ärakirju jaanuari lõpul kohaliku mõisniku kätte, kes selle kohe edasi saatis Vil-

⁸⁵ Sealsamas, l. 10.

⁸⁶ RAKA, f. 2054, nim. 1, s.-ü. 3385, l. 2 (Liivimaa kuberner parun Wrangell Balti kindralkubernerile 13. aprillil 1873, nr. 2474).

jandi sillakohtule.⁸⁷ Viimane saatis ärakirja lendlehest Liivimaa kubernerile,⁸⁸ kes 13. aprillil sellest omakorda kirjalikult informeeris Balti kindralkubeneri ja III osakonna (sandarmeeria) ülemat.⁸⁹

Lendlehe tekst oli järgmine:

«Teada andmise sõnumed meile kõigile alama soo rahvale. Eesti vennad vaatkem Peterburgi Ahukaardil seda teadmist et maa palujaid ja kaebajaid peab ootma nüüd saab kõik Eestimaa kirjutama ja Peterburgi minema keisri juure nüüd saavad kokku käimise päävad tulema. Villandis oli 4-mal Novembri kuu pääval paljo valdasid koos Kure kõrtsis, ja läheb jälle 1-sel Jõulu kuu pääval Kure kõrtsi kokku seda nõu pidama üle Villandi kreisi kõik vallad ja kõigest vallast soldatid võetakse summa nüüd on kroono valdadel ministri käest loa kirjad käes, et meie palved saavad täidetud, kes meie maad palunud, meie maad pidid jo aastal käes olema ministri loa läbi, aga ria [Riia] kohtud ja meie maa kohtud peavad vasto ei anna veel kätte ja nemad on sala kirju kroonule saatnud meie ja soldatide peal, mõisnikud ja kohtud on kirjutanud et nemad on soldatile kõik kätte annud mis kroono on lubanud ja nemad peavad omad soldatid priskeste ja ei taha kroonu käest midagi maksu ja peremehed andvad oma sulastele ja naistele rubla ja poolteist pääva palka mis väga priskeste elada ja pearaha maksta nüüd kroonu vaatav nende kirja peale ja ootab kas palujaid ei tule, kui palujaid ei tule siis jääb nende vale kiri tõeks, aga nüüd kirjutagem kõik meeste nimmed üles, kõik mõisa moonakad ja kõik noored poisid lastest saadik, kirjutage kõik mõisad ja karja mõisa maad ning nende nimed mitu karja mõisad kuskil valdas on ja kui palju vakamaad põldu nende all seisvad need on kõik valla maad see minek saab olema küünla kuu sees. Teie vennad kes teie seda asja kuulete, siis laotage laiail üle Eestimaa igaüks omast jõust kirjaga ja suusõnaga Perno ja Tallina maa Põltsamaa ja Tarto maa ja ka Võru maa et ka kõik ühel pääval kokko saaks. Peterburi Ahukaard Tankmann.»⁹⁰

Lendlehe sõnastusest selgub, et see on koostatud 1872. a. novembris, pärast 4. novembril Viljandis Kure kõrtsis toimunud valdade esindajate nõupidamist. Kuigi meil viimase kohta puuduvad muud andmed, on selline nõupidamine ilmselt toimunud. Sellega on nimelt kooskõlas Tarvastu meeste poolt ülekuulamisele antud tunnistus, mille järgi nad oma ürituse otsustanud pühapäeval «kiriku juures», seega siis kohe järgmisel päeval pärast esindajate nõupidamist Viljandis. On tõenäoline, et Viljandi nõupidamise üheks osavõtjaks oli Tarvastu sulaste ja erusoldatite esindus, kuna nad esimesena ja enne lendlehe levimist asusid teostama ühisnõupidamisele kavatsatud üritust. Täiesti puuduvad andmed teiste Viljandi nõupidamisest osavõtjate kohta, samuti ei ole teada kokkutuleku ning palvekirja saatmise initsiaatorid ja lendlehe koostaja. Ka ei ole mingeid andmeid selle kohta, kas 1. detsembril või mõnel teisel päeval toimus uus valdade esindajate kokkutulek. Nagu tunnistustest selgub, on sulaste esindajate kogunemisi ja nõupidamisi toimunud Viljandi kadrilaadal, s. o. 27.—29. novembril, samas on levitatud ka lendlehte. Nähtavasti oli sulastel võimalik jõulude ajal jälle laiemalt liikuda ja ühendust otsida, sest

⁸⁷ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2053, l. 1 (Holdre mõisnik E. Schwartz Viljandi sillakohtule 29. jaan. 1873, kiri saabus sihtkohta 3. veebr.) ja l. 2 (eestikeelse lendlehe ärakiri); l. 3 (selle saksakeelne tõlge, ilmselt tehtud sillakohtus).

⁸⁸ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2052, l. 30 (kaaskiri 31. märtsist 1873, nr. 2703, kontsept).

⁸⁹ RAKA, f. 2054, nim. 1, s.-ü. 3385, l. 1; vrd. l. 8.

⁹⁰ RAKA, f. 2054, nim. 1, s.-ü. 3385, l. 6 (l. 4 ja 5 on selle venekeelne ja l. 7 saksakeelne tõlge).

üritus hakkas kiiresti hoogu võtma just aasta viimastest päevadest alates ja intensiivistus eriti jaanuaris.

Igal juhul on kõnesolev palvekirjade-aktsioon teatud määral organiseeritud ja ühtse plaani järgi läbi viidud ning meenutab paljus 1864.—1865. a. aktsioone, mille traditsioonidele ta kaheldamatult toetus. Ka maa-alaliselt langeb ta nendega suurtes joontes kokku, kuigi nüüd on suuremal määral kaasa tõmmatud ka Põhja-Viljandimaa. Seegi aktsioon on kantud naiivsest monarhismist ning talurahva keskel veel laialt levinud ekslikust kujutlusest, nagu ei oleks tsaar saksa mõisnike vaelelike etterääkimiste tõttu küllalt teadlik maarahva tõelisest olukorrast. Oma olukorra parandamist loodeti saavutada üheaegselt kogukondade kaupa teostatud massilise aktsiooniga, nagu seda oli katsetatud juba 1865. aastal.

Mõni aasta pärast A. Petersoni poolt organiseeritud aktsiooni oli maatameeste üheaegse ja hulgaliselt esitatavate palvekirjade mõtte innukaks toetajaks C. R. Jakobson. Korduvalt kirjutas ta 1869. aastal Viljandimaale Holstre-Pulleritsu külakooli õpetajale J. Adamsonile, et see õhutaks sulaseid esitama keskvõimudele massiliselt palvekirju maa saamise eest asuvatest riigimõisatest.⁹¹ Kuigi tollal sellest midagi välja ei tulnud, võis see mõte püsida nii Viljandimaal kui ka Peterburi «patriootide» ringkonnas ning teda asuti ellu viima 1872. a. lõpul, nüüd aga juba rikasatuna uue võitlusvahendiga lendlehelise üleskutse näol.

Lendleht on koostatud Fr. Dankmanni nimel, kes eesti talupoegade hulgas oli laialdaselt tuntuks saanud juba 1860-ndate aastate palvekirjade-aktsioonide ajal, mil ta Peterburis agaralt talupoegi abistas. Juba siis oli iseloomulik, et just tema palvekirjade koostamisel ja tõlkimisel abistas meelsasti ka maatute esindajaid. Ta oli väga tihedas kontaktis J. Köleri, vendade Petersonide ja C. R. Jakobsoniga, kes samuti pöörasid tähelepanu ka maatute väljakannatamatule olukorrale ning toetasid nende maasaamise taotlusi. 1870-ndate aastate algul otsisid Peterburis Fr. Dankmanni abi peamiselt sulaste, popside ja erusoldatite esindajad, kellede kaudu ta oli hästi informeeritud selle eesti rahva kõige arvukama kihi tõelistest vajadustest ja taotlustest. On päris loomulik, et just sellisel mehel võis tekkida sulaste, vabadike ja erusoldatite üheaegsete massipetitsioonide plaan, mis tugines 1864.—1865. a. aktsioonide eeskujule. See plaan võis tal aga tekkida ainult küsimuse arutamise tulemusena Viljandimaa maatameeste ühe või mitme esindajaga, kes olid ka selle plaani teostajateks kohtadel. Üheks selliseks kohapealseks algatajaks ja teostajaks oli nähtavasti sulane Hans Purk Tarvastust, kes võib-olla võttis osa ka kõnealuse üleskutse resp. lendlehe koostamisest.

Viljandi nõupidamise (nõupidamiste?), millest on otseselt juttu lendlehes, kokkukutsumine ja üleskutse levitamine toimus niivõrd konspiraatiivselt, et ametivõimud neist midagi täpsemat teada ei saanud. Maa-proletariaadi hulgas käimasoleva ettevõtte jälile satuti enamasti alles siis, kui palvekirjadele taotleti vallavalitsuse kinnitust.

Algul kahtlustasid kubermanguvõimud agitatsiooni eestvedajana A. Petersoni, arvates, et viimane oli kaasas saatkonnaga, kes sel talvel pöördunud palvekirjaga suurvürst Konstantini poole.⁹² Peterson oli aga juba 1871. aasta hilissuvel lahkunud Holstrest ja siirdunud Venemaale.⁹³ Viljandi sillakohus pidas «kõigi siinsete korratuste pealgatajaks ja enamiku palvete või aadresside koostajaks» Dankmanni ning palus Liivi-

⁹¹ C. R. Jakobsoni kirjad J. Adamsonile jaanuarist, 12. veebr. ja kuupäevata 1869.—KM KO.

⁹² RAKA, f. 2054, nim. 1, s.-ü. 3385, l. 2.

⁹³ RAKA, f. 3671, nim. 1, s.-ü. 10, l. 170 (Holstre vallakohtu protokoll 27. augustist 1871).

maa kubeneri astuda samme, et teda «mitte ainult seaduslikult kõige rangemalt karistataks, vaid ka tulevikuks kahjutuks tehtaks».⁹⁴ Liivimaa kuberner pöörduski Baltimaade kindralkubeneri ja sandarmeeriaülemaga poole ettepanekuga, et need astuksid Peterburis samme Dankmanni seaduslikule vastutusele võtmiseks, «et lõpetada see väga kahjulik agitatsioon». Nad ei saavutanud aga midagi,⁹⁵ sest olukord oli Peterburis mõnetigi teine kui seitse-kaheksa aastat tagasi, mil Balti parunite näpunäidete korraldati läbiotsimine J. Köleri, Fr. Dankmanni jt. juures.

Üleskuteühiseks aktsiooniks ei ulatunud aga kõigisse nendesse valdadesse, kus maatud üritusele kaasa löid. Kohati (Õisu, Vooruküla jm.) oli levinud ainult ebamäärane kuuldus lendlehest. Neil puhkudel oli eelkõige juttu mingist ministri eeskirja ära kirjast, mida mõisnikud ja valla valitsused varjavad sellepärast, et nad ei tahtvat ellu viia tsaari poolt lubatud mõisamaade jagamist maatameestele.

Veel vähem suudeti ellu viia üleskute seda osa, milles soovitati ettevõtet nii kirjateel kui suuliselt propageerida ka teistes Lõuna-Eesti maakondades ja samuti Eestimaa kubermangus. Ainult Viljandimaa naabrusasuvais piirkondades (Karksis, Rannus, Karulas) on liikumisest jälgi. Kuuldused ise levisid muidugi hoopis laiemalt, sealhulgas ka Eestimaal. Näiteks oli Kabala valla Kahala kõrtsis just sel ajal, kui seal peeti sulaste koosolekut nimede üleskirjutamiseks, viibinud öömajal mitu vooitalupoega Eestimaalt, kes asja kohta lähemat selgitust pärinud.⁹⁶

Seepärast ei kujunenud üleskutes ettenähtud sulaste, vabadike ja erusoldatite poolt valitud saatkondade Peterburi minek veebruaris nii arvurikkaks, nagu seda algatajad olid soovinud. Kahjuks puuduvad meil lähemad andmed saatkondade mineku ja tegevuse kohta pealinnas. Olemasolevail andmeil võime ainult öelda, et Peterburis käis üheaegselt 10–20 maatameeste esindajat, mõnest vallast isegi kaks. Nii näiteks oli Tarvastust H. Purk sulaste ja H. Abel erusoldatite saadikuna. Peale nende on nimeliselt teada J. Seep Kabalast, J. Rummel Heimtalist, J. Raid Uue-Võidust, A. Väk Voorukülalt ja J. Kuil Karksis.

Pärast 1864. aasta sügisest suursaatkonda oli kõnesolev kõige ulatuslikum Lõuna-Eesti talurahva ühisüritus. Kuid sisult ja osavõtjate poolest oli ta hoopis erinev ning omab erilist kohta ja tähtsust eesti talurahvaliidumises. Meil on temas tegemist kujuneva eesti maaproletariaadi massilise iseseisva väljaastumisega oma huvide eest, kuigi veel endiseid võitlusvahendeid kasutades.

Sulastel ja teistel maatameestel polnud oma ürituse läbiviimisel kasutada neidki materiaalseid ning organisatsioonilisi võimalusi, mis olid olnud taluperemeestel kaheksa-üheksa aastat tagasi. Liiasi astusid nüüd mõisnike kõrval maatameeste vastu ka taluperemeeste huvides tegutsevad valla omavalitsuse organid. Teatud toetust leidis maatameeste aktsioon demokraatlike haritlaste poolt, kuigi mitte nii laialdast kui 60-ndate aastate keskpaiku. Eesti tuntumatest haritlastest võttis üritusest aktiivselt osa Fr. Dankmann Peterburist. Maatameeste maaga varustamist mõisamaade arvel toetas samal ajal ka J. Adamson Holstrest.⁹⁷ Palvekirjade kirjutamisel ja vene keelde tõlkimisel oli sulastele osalt abiiks köster D. Kimmel Viljandist. Mõnedki külakooliõpetajad (näiteks Kabala Kurla vene õigeusu koolmeister K. Tikk), kelle enda elatustase polnud tollal palju parem sulaste omast, toetasid üritust passiivselt. Omavaheliste sidemete puudu-

⁹⁴ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2052, l. 30 (kiri 30. märtsist 1873, nr. 2703, kontsept).

⁹⁵ RAKA, f. 2054, nim. 1, s.-ü. 3385, l. 3 ja 8.

⁹⁶ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2052, l. 26 (Viljandi sillakohtu protokoll 19. märtsist 1873 kõrtsmik J. Elblausi ülekuulamise kohta).

⁹⁷ J. Adamsoni kiri J. Kölerile 25. apr. 1873. — KM KO.

likkusega on tõenäoliselt seletatav ka asjaolu, et osa palvekirju, mis olid adresseeritud tsaari nimele, anti palvekirjade komisjoni, osa aga, näiteks Heimtali ja Uue-Võidu omad, suurvürst Konstantinile.

Vastavalt seda uut massilist aktsiooni kandvatele jõududele — sulaste, vabadike ja erusoldatite hulkadele — oli sõnastatud ka palvekirjade sisu. Tüüpiliseks võib pidada Kabala valla talusulaste ja maatameeste poolt tsaari nimele saadetud palvekirja, mis on pärit Kimmeli «kantseleist». Palvekirja tekst on järgmine:⁹⁸

«Kõige valla valitsuse luaga⁹⁹ seda ees seisvad palved julgedes Teie Kõige Armulisema Keisrelikuma Suuruse Aujärje ette tuues see üle, et meie kurblik elu ja seisus saaks para[nda]tud kes oma nimed selle palve alla oleme nimetanud; olles omast lapse põlvest [ainult põllutööd teinud ja et meil] põldu ei olle nõnda ka korterid kust võiksime omale ülespidamist ja peavarju leida[.] Praegusel ajal ei ole meil kuidagi võimalik ise ennast ja oma lapsi toita, katta ja koolitada. Oma käte tööga ei või meie enam teenida kui suve ajal 25 kop: ja talve ajal 20 kop: päeva eest, ja peremeeste aasta teenrid saavad 7 kop: päävaks palk, aasta ümber; sellest peame ennast ja oma naesed toitma ja lapsed koolitama, ja seepärast nälg sunnib meid ja oma lapsi kerjamas käija; aga kogukonna ja kroonu maksud . . . peame kõik ühe tasa hingede aru järele maksma ühes nendega kellel liikumata varandus oma koht ja põllud on; seepärast oleme ühel meelel ja nõus julgenud oma kõige armulisema Keisri Herra suuruse jalgade ette tuua et meie alandlik palve saaks Armulikult kuulda võetud ja meie elu kord parandatud. — Nälja häda pärast peame vist nüüd hakama seda tegema mis . . . vasto seadust on. — Siis selle poolest julgeme kõige Alandlikumalt paluda, et meie saaks üks tükk maad antud elu ülespidamise tarbeks. Koolidest ei ole küll enam puutust, aga seda jõudo meil ei ole, et võiksime oma lapsed koolitada; üksi jõukamate lapsed saavad õpetud, aga meie lapsed peavad kõiki puudusi kannatama. Nende vigade pärast aastal 1871 on ka mõned vallad Kinral Kubneri Herrad palunud, aga siia maale ei ole meie mingisugust abi ja kergitust saanud oma seisuse paranduseks. Kroonu teenistusse võetakse meie lapsed kõigi enne, kui peremehe ehka selle lapsed, kellel oma maad ja kohad on, sest nemad jagavad omad maad oma poegadele. Paljo on hilja aja eest alles orjuse maast mõisa alla võetud ja talu inimesi hulkuma aetud nenda, et kuhugil ei omale ülespidamist ja peavarjo leida.

Neist suurtest hädadest sunnitud julgeme kõige alandlikumalt paluda, et kõige armulikumalt saaks meie elukord seega parandatud, et meil hingede arru järele saaks omad maad antud, mis eest hea meelega tahas kõik Riigi seadused ja maksud täita ja tasuda. —»

Seega kaevatakse siin põhiliselt nendesamade puuduste üle, milledele juba kaheksa aastat tagasi oli maatameeste palvekirjades valitsusvõimude tähelepanu juhitud. Uue elemendina esineb maatöölise päevateenistuse näitamine, mis kajastab ilmekalt vahepeal toimunud protsessi: peremehed on hakanud üha rohkem kasutama päevilisi, mis nendele oli kasulikum, kuid muutis maatöölise olukorra veelgi ebakindlamaks. Endiseks on jäänud peamine taotlus — saada oma maad hingede arvu järgi.

Eelesitatuga ühtub suurtes joontes Sopsaare rannavalla «vabat inimeste» palvekiri. Peale kõigile ühiste kaebuste ja üldise maanõudmise taotletakse selles ka isikumaksude kaotamist. Teisteski palvekirjades kae-

⁹⁸ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2052, l. 14 (dat. 30. jaan. 1873). Sealsamas l. 13 leiduv venekeelne tekst 40-kopikalisel tempelpaberil on dateeritud 31. jaanuariga, l. 15—18 järgnev palujate venekeelne nimekiri aga jälle 30. jaanuariga.

⁹⁹ Vallavalitsus sulaste ja erusoldatite taotlusele vastu ei tulnud ning seda luba ei andnud.

vati, et vallavalitsus nõuab «ühetasa iga pea ehk hinge pealt niihästi kogukonna kui kroonu ja kiriku ja koolide ja muid makse niisamuti kui nende käest, kellel liikumata varandus on». Kuid Soosaare omas järgnes sellele konkreetne maksureformi nõudmine, «et neile saaks ka kodaniku õigus ehk priius [antud,] see on, et nende pea- ehk hingemaksud saaks liikumata varanduse peale sunnitud nõnda kui linnades praegu on. Siis peaseks nemad kogukonna võlast ja riisumisest priiks, sest kogukond nõuab viimne kopik ja riisub viimne hilp, siis vist sunnib nälg tegema, mis teha ei sünni, sest häda ajab härja kaevu.»¹⁰⁰

Samalaadne maksureformi nõue sisaldus ka Tarvastu maatameeste palvekirjas. Teisteski kogukondades, nagu näiteks Heimtalis jm., tekitasid pearaha ja teised isiku pealt nõutavad maksud ning nendest tekkivad maksuvõlad ja viimaste sundsissenõudmised vallavalitsuse ja kogukonna kohtu poolt suurt rahulolematust. Eriti teravalt tundsid nende maksude ebaõiglust sulased, kuna peremehed ja perepojad maksid pearaha võrdsest maatutega.

Kehvikuid ja maatöölisi rõhuvate ja võlgadega koormavate isikute maksude kaotamise nõue oli uus, maaproletariaadile ja poolproletariaadile omane spetsiifiline nõue, mis esmakordselt leidis konkreetset sõnastust käsitletavates massipalvekirjades. See kõik vastas täiel määral ka tööstustöölise huvidele, sest viimased seisid tavaliselt maakogukondade nimekirjas ja pidid valdadele tasuma pearaha.

Soosaare palvekirjas on teravalt sõnastatud ka maaküsimus. Selles öeldakse tabavalt, et mitte maast ei ole selle rahva jaoks puudus, vaid seadusest ja maa ülesharimisest, «sest ühel on palju ja teisel ei ole sugugi». Palvekirjas nõutakse, et kogu maa olgu «hinge peale» jagatud, sest ega hing ehk pea ilma maata või mingit maksu kanda. Kellel oma tuba ei ole, sellel ei ole ka oma luba ning kui igaühel pole oma maad ehk krunti, siis on ka priius ainult poolik priius. Seega ei piirdunud maasaamise nõudmine üksnes mõisamaade ja eeskätt karjamõisate jagamisega, nagu seda taotleti 1872. a. novembris liikvele lastud üleskutses, vaid oli ilmselt suunatud ka talumaade jagamisele «hingede järele». See ilmneb ka Soosaare palvekirja lõpust, kus avaldatakse naiivset arvamust, et tsaar kui «kõige õiguse isa ja isevalitseja» pole teadlik maa ebavõrdsest jaotusest. Palvekirjas öeldakse: «Kui meie seda teaksime, et meie suure armuliku keisriherral sest rõõm on, et ühel maad palju on ja nemad peremehed [on], ja teisel rohkemal jaol [maad] sugugi ei ole ja peavad nende pärisorjad ehk neegrid olema, siis peaksime seda valu ja viletsust surmahädas ära kannatama, aga usume, et see meie suure armuliku keisriherral üsna teadmata ja tundmata saab olema.»¹⁰¹

Soosaare palvekirjas märgitakse samuti eeskätt kehvikutele ja maatutele veeretatavat nekrutikohustust. Kui pojad «meheks on saanud, kõlbavad [nad küll] nekrutiks ehk peavad isamaa eest välja minema, [kuid] teenistusest tagasi tulles ei leia [nad] isamaad ega ka elukorterit,» kurdetakse palvekirjas suure kibedusega.

Erusoldatite raske saatuse ja kerjuslik olukord kajastus veel pikemalt nende eraldi koostatud palvekirjades, mis nagu ülal nägime, esitati sellal samuti valdade kaupa. Sõjateenistusest kodukülla saabunud mehed kaebasid, et kogukond ei anna neile ei ulualust, ei tükki leiba ega lapikest maad, kust nad peatoidust võiksid saada. Korduvad abipalved nende elujärje parandamiseks aga jäetakse nii valla

¹⁰⁰ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2052, l. 20.

¹⁰¹ Sealsamas, l. 21.

kui ka riigi poolt tähele panemata. Sellest on nad jõudnud järeldusele: «Meil ei ole isamaad!»¹⁰²

Viimase punktina kaevatakse Soosaare palvekirjas veel selle üle, et ka kohtutega on «lugu vaene». Edasi öeldakse, et kroonul on neid küll, kes rügemendis teenida ei jõua, küll aga jõuaksid seda teha veel kohtulauas. Tõenäoliselt mõeldakse siin eeskätt erusoldatite kasutamisevõimalust vallakohtutes. Nõnda on seegi punkt suunatud taluperemeeste võimutsemise vastu vallas.

Peremeestevastane meeleolu koos mõisnikevastasusega läbib ka Uue-Võidu kehvikute palvekirja tsaarile. Palvekirjas, millele on alla kirjutatud 122 nime, rõhutatakse, et ei mõisnik ega peremehed anna kehvikutele maad rendile. «Me ei jõua rikastele peremeestele maa eest seda renti maksta, mis nad vaestelt nõuavad.»¹⁰³ Mõisnik laseb vabadike majad maha lõhkuda ja müüb nende käes olnud maa rikastele peremeestele. Samal ajal, kui peremehed ostavad kohti päriks, võtavad nad «viimse maalapikese meie käest ära ja käsivad meid ära minna, aga meie ei tea, kuhu peame minema». Sõjaväeteenistusest tagasi tulnud pojad suudavad raske tööga vaevalt leiba teenida. Ei ole maad ega majakest, kus nad oma perekondadega elada võiksid. Siingi on keskseks sooviks maad saada, kuid see pole sõnastatud nii ühemõtteliselt hingemaa taotlusena, kui Kabala ja Soosaare valla maatameeste palvekirjades.

Lendlehes ja palvekirjades esitatud nõudmiste analüüs näitab, et kehvikud ja maatamehed kohtadel järgisid peajoontes neid, mis olid esitatud lendlehes. Vastukajata jäi aga üleskutse käsitus karjamõisatest kui valla maadest, mille arvel ilmselt arvati olevat võimalik rahuldada maatute soove. Seevastu aga taotleti ka rikaste, palju maad omavate peremeeste maade jaotamist «hingede arvu järele». Maatameestele spetsiifiliseks kujunenud hingemaa nõudmine kerkis siin uue jõuga esile, kasvades välja kapitalistlikule teele asunud küla tegelikest klassivastuoludest. Neist lähitudes nõuti kohati ka maksu- ja kohtureformi. Küla jõukas ladvik aga asus maaproletariaadi nõudmiste vastu vaenujalale.

*

Eespool nägime juba, kuidas jõukaist peremeestest koosnev valla-valitsus ja kogukonnakohus keelasid maatameeste koosolekud, ajasid need laiali ega nõustunud kinnitama palvekirju. Kõige teravamad kokkupõrked toimusid sel puhul Tarvastus ja Kabalas, kus sulaste esindajaid püüti areteerida. Vaatamata vallaorganite vastutöötamisele ei loobunud maatamehed oma üritusest. Keelust hoolimata käisid nende esindajad Peterburis ja esitasid seal palvekirju. Ka liikumise edasisel lämmatamisel toetas küla ladvik mõisnikest koosnevaid kohalikke võimuorganeid.

Tsaarivõimu bürokraatlik aparaat suhtus ka seekord töörahva häädadesse oma tavalise aegluse ja ükskõiksusega. Küsimust sisuliselt uurimata vastati maatameeste esindajatele, et otsus teatatakse neile hiljem.¹⁰⁴ Osa palvekirju saadeti edasi Riigimaade Ministeeriumi, kuid muidugi ei leitud ka seal mingeid võimalusi maatute varustamiseks maaga riigimõisatest. Eramõisavaldade maatameestele aga vastati siin ilma pikemata, et eramõis ei allu ministeeriumile ning seepärast ei olevat mingit võimalust

¹⁰² Sealsamas, l. 24 ja 25 (Kabala valla eru- ja tähtajata puhkusele lastud alamvaelaste palvekiri Riiginõukogule).

¹⁰³ RAKA, f. 296, nim. 58, s.-ü. 548, l. 4 (palvekiri dat. 12. veebr. 1873, koopia vene keeles).

¹⁰⁴ «Kuni lihavõtteni», s. t. umbes 1½—2 kuu jooksul. — RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 4841, l. 7.

nende palve rahuldamiseks.¹⁰⁵ Eitavad vastused maasaamise palvetele rändasid kubermanguvalitsuse kaudu sillakohtusse, kus nad palvekirja esitanud kollektiivi esindajaile teatavaks tehti.¹⁰⁶ Nii käisid maatameeste esindajad suvi ja sügis läbi Viljandi sillakohtus, et kuulda oma lootuste luhtumisest. Kes aga kutsutud päeval ei ilmunud, pidi rahatrahvi maksma, kuigi nad selle tarbetu käigu tõttu kaotasid ka oma päevateenistuse.

Kui pärast äraütlevaid vastuseid mitmelt poolt veel uusi palvekirju saadeti, tegi Liivimaa kuberner parun Wrangell Viljandi sillakohtule korralduse uue eitava vastuse teatavakstegemisel rõhutada, et tulevikus loobutaks igasugusest «täiesti õigustamatust» katsest palvekirju saata, ähvardades vastasel korral selle eest võtta «seaduslikule vastutusele».¹⁰⁷

Kõrvuti sellega asus Viljandi sillakohus liikumist lämmatama ka politseiliste vahenditega, nagu juba eespool osalt nägime. Alustati osavõtjate hulgalist ülekuulamist, rida isikuid vangistati ja mitu «süüasja» anti üle Pärnu maakohtule. Kuna ühiste nõupidamiste, palvekirjade koostamise ja esitamise ning sellega seoses olevate kulude katteks rahakorjamise eest ei olnud seaduslikult võimalik karistada, siis keskendas nii silla- kui ka maakohus kogu oma tähelepanu sellele, et fabritseerida aktiivsemate osavõtjate vastu süüdistust võimuorganitele vastuhakkamises. Maatameeste võitlus sel puhul kasutatud võtete vastu sisaldab mitmeid huvitavaid üksikasju liikumise ja selle tegelaste iseloomustamiseks.

Suuremat tähelepanu pöörasid kohtuvõimud Tarvastu ja Kabala sündmustele.

Esimesel ülekuulamisel Pärnu maakohtus 21. mail 1873 vangistati H. Purk, kes oli olnud Tarvastu sulaste saadikuks. See samm tekitas Tarvastu kehvikute hulgas suurt ärevust. Nähtavasti kartes ka mõnede teiste ülekuulatatavate sulaste areteerimist ning taotledes Purgi vabastamist, ilmus järgmiseks ülekuulamispäevaks, 8. juuniks, Viljandisse kohtuhoone eestuppa suur hulk tarvastlasi, ilma et neid ametlikult oleks kutsutud. Vallavanem A. Roossoni arvates, kes sellest kohtule teatas, olid nad tulnud «ilmselt demonstratiivse kavatsusega». Maakohtunik v. Oettingenile, kes neil ilmumise põhjust läks pärima, vastasid kokkutulnud, et nad tahavad teada saada, mispärast üks nende hulgas, nimelt Hans Purk, on vangistatud. Maakohtunik teatas, et see ei minevat neile korda ja käskis neid kiiremas korras kohtuhoonest lahkuda.¹⁰⁸

See Tarvastu sulaste demonstratiivne väljaastumine on tähelepanuväärne selle poolest, et ta annab tunnistust nende kasvavast ühistundest ja arusaamisest, et ühise asja puhul tuleb kollektiivselt seista ka oma seltsimehe eest. Taluperemees aga, kelle juures Purk oli sulaseks, näitas oma viha tema kui sulaste usaldusmehe vastu sel teel, et kohe pärast Purgi vangistamist maakohtu poolt kihutas oma teenistusest jalamaid minema ka tema naise Kadri koos lapsega, mistõttu viimased väga raskele olukorda sattusid. K. Purk ilmus 3. juulil maakohtusse ja palus oma meest arestist vabastada. Kuigi algul nõuti H. Purgilt suurt kautsjoni, mida tal muidugi kuskilt võtta polnud, otsustas maakohus ta siiski vabastada ja anda Tarvastu vallavalitsuse politseilise järelevalve alla, kohus-

¹⁰⁵ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 396, l. 206 (Liivimaa kuberner Viljandi sillakohtule 19. mail 1873, nr. 3388, milles viidatakse vastavale Riigivarade Ministeriumi korraldusele).

¹⁰⁶ Sealsamas, l. 377, 378, 423 jm.

¹⁰⁷ Sealsamas, l. 467 (kiri 17. oktoobrist 1873, nr. 7110, Kabala valla maatameeste palvekirja puhul).

¹⁰⁸ RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 4826, l. 9 (maakohtu protokoll 8. juunist 1873).

tades teda mitte lahkuma oma vallast. Vallavalitsus pidi Purgi kohta iga kümne päeva järel aru andma.¹⁰⁹

Vabanenud arestist pöördus H. Purk Baltimaade kindralkubeneri poole palvekirjaga, mis oli koostatud Tarvastu valla sulaste nimel. Selles märgitakse, et nagu mitmete Liivimaa valdade sulased, nii olid ka nemad oma palvekirjad Peterburi saatnud oma saadiku Hans Purgiga, «sest meie elu ülespidamine on väga puuduline». Maakohus aga pannud Purgi kuueks nädalaks vangi ning tema «pisukene ja parem selle aasta teenistuse aeg on nüüd vangis olemise läbi ära raisatud». Edasi öeldakse: «Meie teame et Hans Purk ei ole mitte ise ilma meie nõuta St. Peterburki läinud; kui keik palujad ikka vangi pannakse, siis on küll raske elada, nõnda kui meie lugu praegu on.»¹¹⁰

Kindralkuberner saatis kõnesoleva palvekirja edasi Liivimaa kubernerile,¹¹¹ kes nõudis seletust Viljandi sillakohtult¹¹² ja Pärnu maakoh-tult.¹¹³ Maakohus saatis vastuse alles 11. oktoobril ning teatas lihtsalt, et H. Purk oli eeluurimisvangistuses 21. maist 3. juulini.¹¹⁴ Peaaegu kuu aega hiljem tegi kuberner Viljandi sillakohtule korralduse Hans Purgile teatada, et kindralkubernerile saadetud palvekiri tema ebaseadusliku vahistamise asjus on tagajärjeta jäetud. Vastavalt maakoh-tutele olnud Purgi vangistamine tarvilik, et selgitada tema kohta «rahutuste tekitamises ja vastuhakkamises esitatud süüdistust».¹¹⁵ Nagu eespool nägime, seisnes Purgi «süü» üksnes selles, et ta rõhutas enda kui «vaba inimese» liiklemis-õigust. Mingeid rahutusi polnud ta põhjustanud. Küll aga kutsus tema vangistamine esile sulaste demonstratsiooni maakoh-tus. Kõnesolevale palvekirjale vastamine aga venis Liivimaa ametiasutustes nii kaua, et kui tuli korraldus selle tagajärjeta jätmisest kaebajale teatada, oli too juba kõigi «seaduslike» vorminõuete kohaselt paigutatud Riia vanglasse.¹¹⁶

Me näeme järjekordselt, kuivõrd bürokraatlikult suhtusid tsariaegsed ametiasutused maata talurahva palvekirjadesse: toimus üksnes tühine paberite edasi-tagasi saatmine, esitati formaalseid «seletusi», sulaste kaebuste ja nõudmiste sisulist külge ignoreeriti täielikult, kohtuorganite igasugune omavoli aga kiideti kõigiti heaks.

Vaatamata järelepärimistele ei läinud Liivimaa kohtuvõimudel korda kätte saada Peterburi viidud Tarvastu sulaste esimest palvekirja ning põhjendada süüdistust selle tekstiga.¹¹⁷ Tsaristlik bürokraatiamasin asus ka hiljem esitatud palvekirjade asjus tööle. 4. mail 1873 andis palvekirjade komisjoni riigisekretäri asetäitja riigivarade ministrile koos Loodi 133 vabadiku palvekirjaga edasi ka Tarvastu sulaste ja vabadike palvekirja, millel oli 274 allkirja, ning Tarvastu erusoldatite ja määramata ajaks puhkusele lastud alamväelaste oma 45 allkirjaga. Riigivarade minister

¹⁰⁹ Sealsamas, l. 17 (maakoh-tu protokoll ning Viljandi sillakohtule ja Tarvastu vallavalitsusele saadetud kirjade kontseptid); vrd. l. 18 (Tarvastu vallavalitsus Pärnu maakoh-tule 5. juulil 1873, nr. 348).

¹¹⁰ Sealsamas, l. 23 (palvekirja koopia, dat. Tarvastus 13. juulil 1873; Riiga kindral-kubeneri kanteleisse saabus alles 31. juulil).

¹¹¹ RAKA, f. 2054, nim. 1, s.-ü. 3456, l. 1 (Balti kindralkuberner Liivimaa kubernerile 1. aug. 1873, nr. 547, kontsept).

¹¹² RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 396, l. 410 (Liivimaa kuberner Viljandi sillakohtule 8. aug. 1873, nr. 5380 ja viimase vastus 20. aug., nr. 5349, kontsept).

¹¹³ RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 4826, l. 22 (Liivimaa kuberner Pärnu maakoh-tule 27. sept. 1873, nr. 6640).

¹¹⁴ Sealsamas, l. 24.

¹¹⁵ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2048, l. 20 (kiri dat. 3. nov. 1873, nr. 7551).

¹¹⁶ Sealsamas, l. 25 (Viljandi sillakoh-tus Liivimaa kubernerile 12. nov. 1873, nr. 7575, kontsept).

¹¹⁷ RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 4826, l. 14.

saatis need omakorda edasi Liivimaa kubernerile, kes juuni algul tegi Viljandi sillakohtule ülesandeks kontrollida neis palvekirjades esitatud andmeid.¹¹⁸

Viljandi sillakohus pöördus omakorda Loodi ja Tarvastu vallavalitsuse poole,¹¹⁹ kes oma vastustes osalt kinnitasid palvekirjades toodud andmeid, osalt aga vaidlesid neile vastu.¹²⁰ Vallavalitsused tunnistasid tõeks, et kõik palujad toidavad end põlluharimisest, kuid ei oma maad. Koht aga, kuhu oma «pea panna», olevat neil siiski, ja nimelt seal, kus nad on teenistuses. Mõisa- ja talusulastel olla oma teenistuse eest koguni lapike maad kasutada. Täiesti kohata olevat üksnes need, kes teenida ei jõua. Samuti ei tahtnud vallavalitsused möönda, et eeskätt just maatarahva lapsed nekrutiks antakse, maksudest olla aga kõigile ühine ainult pearaha.

Tarvastu vallavalitsus korraldas kaebuse selgitamiseks täpsema küsitluse, kutsudes selleks palujad külade kaupa välja. Selle tulemusena selgitati, et palvekirja 274 nime hulgas olnud 13 alaealise ja 37 vallavalitsusele tundmatut nime. Ülejäänud 224 meest olnud küll selle palvekirja saatmisega nõus ja maksnud igaüks 50 kopikat «kirjatalitajale ehk viijale» kulude katteks, kuid üksnes 58 neist kirjutanud ise alla (või teinud risti), 18 olevat Hans Sakkeuse ja 8 Jaan Lõhmuse «nõu ja käe läbi omad nimed alla kirjutada lasknud», ülejäänud 140 meest ei teadnud aga ütelda, kes nende nimed kirja pani.¹²¹

Tarvastu, Loodi, Kabala, Uue-Võidu, Taagepera jt. vallavalitsused kinnitasid, et osa nendest, kelle nimed palvekirjade all seisavad, on kas vallas tundmata või ei ela selles vallas, mõned aga ei olla üldse «siitvalla hingekirjas».¹²² Vallavalitsused ilmselt ei tahtnud arvestada, et maata inimesed pidid tööd otsides paratamatult elukohta vahetama. Nii näiteks oli Kabala valla maatameeste palvekirjale märgitud meestest üks kümmendik sama aasta suveks siirdunud juba väljapoole oma valla ja mõisa piire, neist paljud Eestimaa kubermangu, mõned üksikud linnadesse (Narva, Tartu) või Sise-Venemaale.¹²³

Samuti ei tahtnud taluperemeestest koosnevad vallavalitsused maatameeste olukorda pidada väljakannatamatuks. Nii tegi Tarvastu vallavalitsus oma vastuses Viljandi sillakohtu järelepärimisele maata talurahva olukorrast järgmise kokkuvõtte, tuues ära maatöölise kohalikud keskmised palgad ning kinnitades, et «õige vanad saavad valla poolt muidogi üles pidamist». Ja edasi: «Sellejärele ei või see vallavalitsus just mitte ütelda et neil palvekirja saatjatel üks õige litsutud elo kord oleks vaid arvab neil üht keskmist, üksi aga väljalastud soldatitel üht sandemat korda olevat, et nemad kroono teenistuses jõutumaks ja vigaseks saanud on, ning nüüd siin enam teenida ei jõua!»¹²⁴ Teises kirjas kinnitas sama vallavalitsus: «Ülepea ütelda ei ole siin vallas sugu rohkeste, kui ütelda ülejäänud rahvast, vaid keik kulovad ja lähavad oma valda tarvis.»¹²⁵

Samuti kinnitas Pärnumaa IV kihelkonnakohus Liivimaa asekuuber-

¹¹⁸ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 396, l. 273 ja 286 (Liivimaa kuberner Viljandi sillakohtule 5. juunil 1873, nr. 3780).

¹¹⁹ Sealsamas, l. 274 (14. juunil 1873, nr. 4282 ja 4283, kontseptid) ja l. 280 (16. augustil 1873, nr. 5274 ja 5275, kontseptid; päritakse täiendavaid andmeid).

¹²⁰ Sealsamas, l. 275 ja 276 (Loodi vallavalitsuse vastused 4. juulist ja 29. augustist 1873, nr. 162 ja 191); l. 277, 279 ja 281 (Tarvastu vallavalitsuse vastused 5. ja 16. juulist ning 24. augustist 1873, nr. 347, 354 ja 412).

¹²¹ Sealsamas, l. 279.

¹²² Sealsamas, l. 275; vrd. l. 279, 269 ja 379.

¹²³ Sealsamas, l. 207—210 (palujate nimestik Viljandi sillakohtus tehtud vastavate märkustega); vrd. l. 213—220, 231—234, 241—244, 247—257 (Kabala vallavalitsuse teated Viljandi sillakohtule vallast lahkunute kohta).

¹²⁴ Sealsamas, l. 279.

¹²⁵ Sealsamas, l. 281.

nerile tema järelepärimise puhul saadetud vastuses vastupidi Uue-Võidu maata talupoegade palvekirjale, nagu poleks «ükski valla liikmete nimestikus olev isik peavarjuta ega äärmises viletsuses», samuti ei võetavat kellelki aastas 6 rubla maksu, vaid kõige kõrgemaks maksumääraks olevat «ainult» 5 rbl. 34 kop.¹²⁶ Samal ajal ei tuletatud aga sõnagagi meelde, et sama valla liikmeil oli rohkesti pearahavõlgasid nii «vanaste kui ka uuel ajal»,¹²⁷ mis mõnelgi puhul tõusid 13 rublani, rääkimata muudest võlgadest, mis oksjoni tegemisel kaugelt ületasid kogu kehviķu viletsa varanatukese väärtuse.¹²⁸

Sellised maata talurahva olukorda normaalsena näidata püüdvad seisukohad vallavalitsuste vastustes olid balti-saksa mõisnikele muidugi tere tulnud ning nad rändasid silla- või kihelkonnakohtust kubernerile,¹²⁹ sellelt aga kõrgemate võimude kätte. Ja nii tuligi välja, nagu puudus maata talurahva elukorra parandamiseks igasugune vajadus. Vastavalt sellele kujunesid ka tsaarivõimude eitavad vastused kõigile neile sulaste kollektiivpalvekirjadele. Palvekirjadekomisjoni riigisekretäri asetäitja kirja põhjal tegi Liivimaa kuberner Viljandi sillakohtule ülesandeks teatada Hans Purgile, samuti teiste valdade maatameeste esindajatele, et nende palve Tarvastu mõisast maasaamise asjus on jäetud tagajärjeta, «kuna sellise palve rahuldamiseks pole mingit alust».¹³⁰

Tarvastu sulaste väljaastumise küsimuses langetas Pärnu maakohus otsuse juba 18. juunil,¹³¹ Liivimaa Õuekohtu otsus pärineb 11. septembrist, kuberner Wrangelli kinnitus aga 22. septembrist 1873.¹³² Hans Purk mõisteti neljaks kuuks vangi «või kui selle karistuse täideviimine võimatuks osutub, karistada 40 vitsalöögiga selle eest, et ta omavoliliselt lahkus temale politsei poolt määratud elukohast ja oma käitumisega sillakohtu istungil ja istungiteruumis avaldas sellele asutusele ilmset lugupidamatust». Jaan Wiltmannile mõisteti ametikohuste täitmisel olnud valla-ametnike teoga solvamise eest kuus kuud vanglakaristust või 45 vitsalööki. Johann Jakobsoni ja Jaan Lõhmust karistati ülemuse käsu mittetäitmise eest 15 hõberubla suuruse rahatrahviga või kolmepäevase arestiga kohalikus vanglas. Seega ei võetud kaebealuseid vastutusele mitte supliigi koostamise ja selle sisu, vaid üksnes ametivõimudele «vastuhakkamise» eest.¹³³ Selleks oligi tarvis H. Purgi julget ja oma õigusi rõhutavat esinemist ülekuulamisel tõlgitseda vastupanemisenä.

Kui otsus süüdimõistetuile 25. oktoobril maakohtus teatavaks tehti, olid Jakobson ja Lõhmus rahapuudusel sunnitud valima aresti.¹³⁴

Kabala sulane J. Seep jäi pikemat aega politseivõimudele tabamatuks, kuigi ta vallas ringi liikus. Juba tagaotsitavana käis ta nähtavasti veel Peterburis, Riias ja Viljandis ning suvelgi püüdis teiste maatameeste seas

¹²⁶ RAKA, f. 296, nim. 58, s.-ü. 548, l. 7 (kiri dat. 8. mail 1874, nr. 870).

¹²⁷ RAKA, f. 3438, nim. 1, s.-ü. 5 (Uue-Võidu vallakohtu protokolliraamat 1872.—1873. a.), l. 86.

¹²⁸ Sealsamas, l. 97; s.-ü. 38, l. 6.

¹²⁹ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 396, l. 285 (Viljandi sillakohus Liivimaa kubernerile 4. okt. 1873, nr. 6609, kontsept, viimase poolt sama aasta 5. juunil nõutud selgitus); f. 296, nim. 58, s.-ü. 548, l. 7 (Pärnumaa IV kihelkonnakohus Liivimaa kubernerile 8. mail 1874, nr. 870).

¹³⁰ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 396, l. 436 (Liivimaa kuberner Viljandi sillakohtule 10. sept. 1873, nr. 6141); Purgile tehti see eitav vastus teatavaks Viljandi sillakohtule 28. septembril. — Vt. sealsamas, l. 437.

¹³¹ RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 4826, l. 13; Pärnu maakohtu motiveeritud otsus 25. juunist, nr. 1445 on sealsamas l. 14—16.

¹³² Sealsamas, l. 20 ja 21; f. 952, nim. 1, s.-ü. 2048, l. 22 ja 23. Vrd. Pärnu maakohus Viljandi sillakohtule 25. okt. 1873, nr. 2252. — Sealsamas, l. 16.

¹³³ Vt. maakohtu motiveering 25. juunist 1873.

¹³⁴ RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 4826, l. 25.

ülal hoida lootusi maa saamiseks.¹³⁵ Arusaare vallavanema näpunäitel vahistati Seep 11. oktoobril Kõo laadal, kuid ähvardades valvureid püstoliga, mida tal õnnestus saapasäärest välja tõmmata, läks tal arestimajja viimisel korda põgeneda.¹³⁶ Paar nädalat hiljem korraldati Vahevälja talus öösine läbiotsimine, mille tulemusena leiti ainult tema asjade kast. Talu noorele peremehele J. Käole mõisteti aga seitse päeva aresti või 15 vitsalööki, kuna ta oli sillakohtus läbiotsimise vastu protesteerinud, öeldes: «Kuidas teie võite nii suurt unrechti teha.»¹³⁷ Lõpuks tabas sandarm Seebi õöl vastu 3. maid 1874 Kase talu saunas, sest peremees oli päev varem reetlikult teatanud tagaotsitava tulekust mainitud sauna.¹³⁸

Seep mõisteti süüdi selles, et ta oli suure hulga isikuid üles kihutanud alla kirjutama tsaarile määratud, kuid valelikele kuuldustele rajatud palvekirjale, et ta oli olnud ässitajaks Kabala vallamajas 1. veebruaril peetud sulaste mässulisel («tumultuarisch») koosolekul ja põgenenud vahi alt valvureid vägivallega ähvardades. Kõige selle eest määrati talle poolteist aastat tsiviilarestantide osakonda või kaks ja pool aastat töömaja koos eriliste isiklike ja seisuslike õiguste kaotamisega. Pärast karistuse kandmist pidi ta neljaks aastaks jääma kohaliku politsei järelevalve alla, «kui vald teda veel vastu võtab».¹³⁹ Teistest 1. veebruari rahutusest Kabala vallamajas osa võtnud maatameestest mõisteti H. Kukk, T. Teller ja A. Taevere kaheksaks kuuks parandusmajja ühes mõningate õiguste kaotusega, pärast seda aga jäid nad üheks aastaks oma valla politseilise järelevalve alla.¹⁴⁰

Määramata ajaks puhkusele lastud soldat T. Teller taotles karistuse kandmise edasilükkamist, kuna ta perekond oleks muidu sattunud suurtesse raskustesse. Kui Viljandis maakohus seda ei arvestanud ja Telleri 20. septembril vahistas, jättis tema meeleheitele viidud naine oma kolm väikest last kohtu eestuppa ja lahkus ise. Maakohus oli sunnitud paluma Viljandi raadi, et see lapsed hooldusele võtaks «kuni ema neile järele tuleb».¹⁴¹

Heimtali maatameeste esindajad J. Rummeli ja J. Dorbecki mõistis Pärnu maakohus üheks aastaks ja neljaks kuuks parandusmajja ühes mõningate õiguste kaotusega ning pärast karistuse kandmist üheks aastaks kohaliku vallapolitsei valve alla.¹⁴² Maakohtus pandi neile süüks eriti seda, et nad olevat «keeldunud tasumast oma seaduslikke kogukonnavõlgasid». Liivimaa Ouekohus oli sunnitud sellest alusetust süüdistusest loobuma, kuid rõhutas seevastu nende «ebasündsat ja lärmitsevat käitumist» vallakohtus ning Rummeli «lugupidamatuse avaldamist maakohtule». Nendegi otsitud süütegude eest tuli Ouekohtul karistust

¹³⁵ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 396, l. 245 (Kabala mõisavalitseja Viljandi sillakohtule 29. juunil 1873).

¹³⁶ Sealsamas, s.-ü. 2052, l. 32 (Viljandi sillakohtu protokoll 23. okt. 1873). Saatjateksvalvuriteks olid 2 nn. laadakubjast, kes ise olid samuti talusulased. — Vt. sealsamas, l. 36 (sillakohtu protokoll 8. nov.).

¹³⁷ Sealsamas, l. 34 ja 36 (sillakohtu protokollid 29. okt. ja 8. nov.); f. 915, nim. 1, s.-ü. 5013, l. 78 ja 81 (Pärnu maakohtu otsus 20. nov. 1874, nr. 2431 ja Liivimaa Ouekohtu otsus 17. veebr. 1875, nr. 899).

¹³⁸ RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2052, l. 41 (sillakohtu protokoll 3. maist 1874).

¹³⁹ RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 5013, l. 57 ja 60—62 (Pärnu maakohtu protokoll 11. juulist 1874 ja motiveeritud otsus 25. juulist, nr. 1597); l. 64 ja 65 (Liivimaa Ouekohtu otsus 12. aug. 1874, nr. 4436); Ouekohtu otsuse tekst leidub ka f. 952, nim. 1, s.-ü. 2052, l. 44 ja 45.

¹⁴⁰ Sealsamas.

¹⁴¹ Sealsamas, l. 71.

¹⁴² RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 4841, l. 13 ja 14 (maakohtu protokoll 21. dets. ja motiveeritud otsus 24. dets. 1873, nr. 2640).

siiski tunduvalt pehmendada. J. Rummel mõisteti kaheksaks ja J. Dorbeck neljaks kuuks parandusmajja, ilma et oleks enam juttu olnud mõningate õiguste kaotamisest või järgnevast vallapolitsei valvest.¹⁴³

Paaris algatatud kohtuasjas (Holdre, Vooru) tuli aga maa- ja Ouekohtul maatameeste esindajad rahutuste tekitamise süüdistuses õigeks mõista, kuna nuhtlusseaduse järgi oli koosolekute pidamine palvekirjade valmistamise eesmärgil keelatud vaid siis, kui need sisaldavad «valelikke või õigustväänavaid andmeid».¹⁴⁴ Teisi otsitud süüdistusi, nagu näiteks vallaametnike solvamist avalikul koosolekul, ei suudetud aga tõestada.¹⁴⁵

Ka teistes eespool vaadeldud kohtuotsustes pandi valelike kuulduste levitamist süüks üksnes Seebile, ja sedagi vaid ühenduses muude «süütegudega». Seega ei suutnud isegi kohtuorganid leida midagi seadusvastast või valelikku maatameeste massilises palvekirjade-aktsioonis. Küll aga püüdsid vallavalitsused ja teised ametiasutused ise petlikult sulaste ja vabadike olukorda talutavana kujutada.

Selliste osalt bürokraatlike, osalt sunni- ja hirmutamishanditega lämmitati Lõuna-Eesti maaproletariaadi massiline palvekirjade-aktsioon 1873. aastal. Ja kuigi maatamehed veel aasta teiselgi poolel ja isegi järgmisel aastal uute palvekirjadega keskvoimu poole pöördusid, jäid need siiski üksikuteks, juba eraldatud üritusteks, teatud järellaineteks massilisele «minekule Peterburgi küünlakuu sees».

*

Viljandimaa maatameeste massiline palvekirjade-aktsioon 1873. aastal on tähelepanuväärseks sündmuseks eesti talurahvaliikumise ajaloos eelkõige selle poolest, et kujunev maaproletariaat tegi siin esmakordselt täiesti iseseisvalt katset nii laialdaselt ja üheaegselt oma huvide eest välja astuda. See oli tingitud neist sügavatest sotsiaal-majanduslikest muutustest, mis kapitalismi otsustava võidulepääsuga olid 70-ndate aastate alguseks põhjustanud taluraha ühise võitlusrinde nõrgenemise, võrreldes 60-ndate aastatega.

Renditalude peremehed, ostutalunikest rääkimata, rahuldusid kodanlike reformidega teatud määral ja püüdsid neid võimalikult rohkem oma kitsastes huvides ära kasutada, pöörates peatähelepanu talumajanduse arendamisele kapitalistliku ettevõtlikkuse vaimus. Kõigi nende peaesmärgiks oli saada ostutalu omanikuks. Ja 60-ndate aastate lõpust alates arenaski talupoegade maaomandi kujunemine Lõuna-Eesti mandril eriti intensiivselt. Kui 1868. a. jüripäevaks oli Liivimaaal eramõisatele kuuluva koormistemaa üldväärtusest läinud talupoegade omandiks ainult 14,3%, siis 1877. a. jüripäevaks oli talupoegade omanduses juba 42,5% taludest ja 43,8% taalriväärtusest, arvestamata karjamõisaid, kõrtsi- ja veskikohti.¹⁴⁶

Talupoegade maaomandi kiire kasvu peamiseks põhjuseks oli vaku- talude vabanemine teorendist, mis viis talumajanduse tugevnemisele. Ostmist soodustas ka asjaolu, et samal ajal kui talude rahalised sissetulekud

¹⁴³ Sealsamas, l. 16—19 (Liivimaa Ouekohtu otsus 21. juunist 1874, nr. 3361). Sama otsus leidub ka f. 952, nim. 1, s.-ü. 2054, l. 8 ja 9.

¹⁴⁴ RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 4891, l. 2 (Pärnu maakohtu protokoll 8. aug. 1873 Vooru maatameeste väljaastumise asjas); sealsamas, s.-ü. 4804, l. 2 (Pärnu maakohtu protokoll 8. aug. ja kirja kontsept Viljandi sillakohtule 9. aug. 1873, nr. 1769. Viimase puhtand vt. f. 952, nim. 1, s.-ü. 2050, l. 17 Oisu sulaste koosoleku asjas).

¹⁴⁵ RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 4891, l. 23 (Pärnu maakohtu otsus 10. juunist 1874, nr. 1274 erumadrus A. Välgu asjus). Liivimaa Ouekohus kinnitas maakohtu otsuse 7. aug. 1874, nr. 4318. — Sealsamas, l. 25 ja f. 952, nim. 1, s.-ü. 2051, l. 9.

¹⁴⁶ RAKA, f. 296, nim. 58, s.-ü. 622, l. 11 (Liivimaa talurahvaasjade komisjoni aruanne tsaarile 1876/77. majandusaasta kohta).

suurenesid, maahinnad ei tõusnud, vaid ajutiselt koguni langesid, võrreldes 60-ndate aastate keskpaigaga, mil talude massiline ost-müük algas. Nii oli talumaa ühe taalri hind 1865.—1868. aastal keskmiselt 166 rubla, 1871/72. aastal 153 rubla 80 kop. ja 1872/73. aastal koguni 142 rbl. 34 kop., vaatamata sellele, et aasta jooksul müüdud talude hulk järjest suurenes.¹⁴⁷ 1876/77. aastal oli taalri keskmine hind 156 rubla. Vajades oma majapidamiste teotöölt palgatööliste kasutamisele üleviimiseks hädasti raha, olid mõisnikud sunnitud talusid müüma suurel hulgal ega suutnud ära hoida müügihinna ajutist langust. Sellistes tingimustes on arusaadav, et taluperemehed, eriti jõukamad, eemaldusid talurahvaliikumise ühiserindest ja asusid agaralt oma majanduslikku olukorda kindlustama. Seda aga oli võimalik teha eeskätt palgatööliste ekspluateerimise tugevdamise teel.

Sulased ja vabadikud aga nägid seevastu, et senised reformid ei andnud neile midagi peale palgatööahelate. Nende lootus «oma maa» ja «oma toa» peale sai üha uusi hoope. Taluperemeeste olukorra teatav paranemine ähvardas neile kaasa tuua ainult suuremaid pigistusi. Mida enam mõisa rõhumine jõukamate talupoegade suhtes nõrgenes, seda ilmsemaks muutus süvenev ebavõrdsus külas. Sulased ja vabadikud tundsid seda omal nahal ja mõistsid küllalt selgesti juba 70-ndate aastate algul, nagu nägime eespool Soosaare maatameeste palvekirja käsitlemisel. Eriti teravasti on seda olukorda iseloomustatud Uue-Võidu maatameeste palvekirjas tsaarile. Selles öeldi: «Enne orja põlve aeg oli mitme saja inimese üle üks mõisnik, aga nüüd saavad juba iga kümne ehk veel vähem inimeste üle üks mõisnik need on ostetud kohtade peremehed, kelle teenistus ja leib meile väga ränk ja mõru on.»¹⁴⁸

Talurahva kiiresti süvenev kihistumine ja sellest tulenevad uued vastuolud ei saanud jääda kajastumata ka mõisnikevastases klassivõitluses. Majanduslikult tugevema hakkava külakodanluse leppis kiiresti talumaade väljaostu teega, mis kindlustas talle kodanliku maaomandi. Maatööliste ekspluateerijana aga tekkis tal mõisnikega koguni mõningaid ühiseid huvisid oma majandite varustamisel odava tööjõuga ja maaproletariaadi vaoshoidmisel.

Maatöölised ja kehvikud hakkasid seega paratamatult kujunema mõisnikevastase võitluse kõige aktiivsemaks põhijõuks. Sealjuures selgusid üha rohkem ka nende erihuvid, mis sattusid juba vastamisi jõukate, palgatööjõudu kasutavate talupoegade huvidega. Nii hakkaski Eesti külas juba üsna varakult, ajal, kui käis veel kogu talurahva võitlus pärisorjuse jäänuste vastu, kujunema tekkiva maaproletariaadi võitlus külakodanluse vastu. On iseenesest mõistetav, et see nähtus avaldus kõige varem ja kõige teravamalt just seal, kus kapitalism arenes kõige kiiremini ja tugevamini, seega just nn. Mulgimaal. Sellest seisukohast ongi eespool käsitletud maatameeste palvekirjade-aktsioon eriti tähtis.

Maatameeste nõudmised olid nagu varemgi põhiliselt suunatud mõisamaade jagamisele. Kuid kõrvuti sellega esines ka «hingede järele» maa jagamise nõudmist, mis maaga küllaldaselt varustatud talupoegadele, eriti aga kiiresti kasvavale taluomanike kihile oli täiesti vastuvõtmatu. Just see nõudmine koos maksureformi taotlemisega oli vastuolus jõukate talupoegade huvidega, kelle käes vallavalitsuse ja vallakohtu näol oli tegelikult ka kohalik haldus, politsei ja kohtuvõim. Seda oma võimu kasutaski küla ladvik kohapeal maatameeste liikumisele vastutöötamisel ja selle lämmatamisel.

¹⁴⁷ Sealsamas, s.-ü. 31 I, 1. 94 (Liivimaa kubermanguvalitsuse aruande materjalid).

¹⁴⁸ RAKA, f. 296, nim. 58, s.-ü. 548, 1. 3.

1864.—1865. aastal olid vallavalitsused ja kogukonnakohtud palvekirjade-aktsioonidele kaasa löönud. Ka sulaste eraldi esitatud palvekirjadele andsid nad oma kinnituse ning heakskiidu. Kui aga 1872. a. lõpul ja järgmise aasta algul sulased ja vabadikud vallavalitsuse toetust taotlesid, said nad üksnes eitava vastuse, nende koosolekud keelati, kohati taheti nende esindajaidki areteerida ja õige mitmed vallavalitsused ruttasid «mässamise asjast» teatama sillakohtule, isegi soldatite kohalesaatmist nõuti. Selliste vallavalitsuste eesotsas leidis aga koguni mehi, kes üheksa aastat tagasi olid ise aktiivselt palvekirjade-aktsioonist osa võtnud (Heimtali vallavanem P. Jõgevest).

1873. a. palvekirjade-aktsiooni aegsele klassivastuolude arengutasemele külas on väga iseloomulik see, et kujuneva maaproletariaadi nõuded olid veel talupoeglikud, samuti kui võitlusvahendidki. Samal ajal aga esines juba ka maatöölise väljaastumisi oma proletaarse huvide eest, kuid ainult ühe talu või paremal juhul mõisa piirides. Selle võitluse laienemist ja süvenemist tõkestasid oluliselt pärisorjusliku korra jäänused, mis sellal olid väga rohked ja tugevad ning hoidsid rahvast harimatuses, õigusetuses ja mahasurutud olekus. Võitlus nende jäänuste vastu omas seepärast olulist tähtsust just maaproletariaadi seisukohalt.

Sisuliselt astusid Viljandimaa maatamehed oma laialt kavatsetud ürituses välja demokraatlike ümberkorralduste eest külas. Kuigi see väljaastumine jäi killustatuks ja toimus ilma juhtimiseta ning liitlasteta, arenesid tema kestel siiski mõnevõrra maatöölise omavahelised suhted, hakkas tärkama nende omavaheline solidaarsus ning antagonism külakodanlusega. Sulaste hulgast kerkisid esile julged eestvedajad ja agitaatorid, nagu H. Purk Tarvastust, J. Seep Kabalast, J. Rummel Heimtalist jt. Maatameeste ürituse arvatava initsiaatorina ja aktiivse toetajana näeme õpetajat Fr. Dankmanni Peterburis. Nende üritust toetasid ka mõned talupojad (näiteks Kabalas, Holdres jm.). Selle vastu astus aga küla ladvik, kes sellal talurahva antifeodaalse võitluse demokraatlikust ühisrindest eralduma hakkas.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Saabus toimetusse
23. IV 1959

О МАССОВОЙ ПЕТИЦИОННОЙ КАМПАНИИ БЕЗЗЕМЕЛЬНЫХ КРЕСТЬЯН ВИЛЬЯНДИСКОГО УЕЗДА В 1873 ГОДУ

А. Вассар,
кандидат исторических наук

Резюме

Движение эстонского сельского пролетариата, формировавшегося в условиях развития капитализма, за раздел земли и ликвидацию пережитков крепостничества продолжалось и в начале 70-х годов XIX в.¹

Особенно широкий размах оно приняло в Вильяндимаа и на юго-востоке Пярнумаа, где капиталистическое производство в сельском хозяйстве и процесс расслоения крестьянства развивались наиболее интенсивно и где вследствие этого рано обострились противоречия между сельскими рабочими и зажиточными дворохозяевами. Хотя основные требования сельского пролетариата, как и главные средства его борьбы, и в 70-х годах оставались прежними, крестьянскими, усиливающаяся буржуазная верхушка деревни, хозяйничавшая в волостных правлениях и волостных судах, больше уже их не поддерживала, как она это делала еще в середине 60-х годов. Батраки и бобыли по-прежнему требовали как раздела помещичьих земель, так и вообще раз-

¹ О петиционных кампаниях более раннего периода см. статью автора «О требованиях раздела земли в петиционном движении эстонского крестьянства 60-х годов XIX века», опубликованную в № 2 этого журнала за 1958 г., стр. 119—140.

дела земли и выделения им душевого надела, отмены подушного налога и улучшения своего крайне тяжелого положения.

Противодействие требованиям безземельных со стороны деревенской верхушки проявилось особенно ярко во время широко задуманной петиционной кампании безземельных Вильяндиского уезда в конце 1872 и в начале 1873 г. К этому массовому самостоятельному выступлению сельского пролетариата Вильяндиского уезда присоединились более или менее одновременно батраки и бобыли многих других волостей южной Эстонии (см. карту). Одним из средств борьбы было распространение среди безземельных листовок-воззваний соответствующего содержания. Особенно обострились отношения между представителями безземельных и органами волостного самоуправления в Тарвасту и Кабала, где во главе кампании безземельных стояли крестьянские батраки Х. Пурк и Я. Сээп. Волостные правления официально заверили, что положение безземельных крестьян является якобы средним и что никакого перенаселения в деревне не существует. Движение безземельных было задушено совместными усилиями волостных правлений, органов полиции и суда. Многие из наиболее активных участников движения были на основании состряпанных против них обвинений приговорены к тюремному заключению.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
23 IV 1959

DIE PETITIONS-KAMPAGNE DER LANDLOSEN BAUERN DES KREISES VILJANDIMAA IM JAHRE 1873

A. Vassar

Zusammenfassung

In den Bedingungen der weiteren Entwicklung des Kapitalismus setzte das werdende estnische Landproletariat auch Anfang der siebziger Jahre des 19. Jahrhunderts die Bewegung fort, deren Ziel Zuteilung von Land und Befreiung von den Überbleibseln der Leibeigenschaft war.¹ Am regsten war diese Bewegung im Kreis Viljandimaa und im südöstlichen Teil des Kreises Pärnumaa, wo die kapitalistische Landwirtschaft und die Differenzierung des Landvolkes am meisten fortgeschritten waren, wodurch auch der Antagonismus zwischen den Landarbeitern und den Grossbauern sich immer mehr verschärfte. Obgleich die wichtigsten Forderungen der Landproletarier, sowie ihre hauptsächlichsten Kampfmittel in den siebziger Jahren immer noch bauernhaft waren, wurden sie nicht mehr, wie es im allgemeinen noch Mitte der sechziger Jahre der Fall war, von den erstarkenden oberen Schichten der Bauern unterstützt, die die Oberhand in Gemeindeverwaltung und Gemeindegerecht hatten. Die Knechte und Lostreiber verlangten nach wie vor die Verteilung des Hoflandes und überhaupt die Parzellierung der Ländereien nach der Zahl der Familienmitglieder, die Abschaffung der Kopfsteuern und eine Besserung ihrer unerträglich gewordenen Lage. Der Widerstand, den die Spitzen der Bauernschaft den Ansprüchen der Landlosen leisteten, trat während der gross angesetzten Bittschriftsaktion der Landlosen von Viljandimaa (Ende 1872 und Anfang 1873) besonders deutlich zu Tage. An diesem massenhaften selbständigen Auftreten des Landproletariats hat eine Anzahl südestnischer Gemeinden (siehe Karte) nahezu gleichzeitig teilgenommen. Neu war dabei die Verbreitung eines Flugblattes mit einem entsprechenden Aufruf an die Landlosen. Besonders scharf gestaltete sich der Konflikt zwischen den Vertretern der Landlosen und den aus wohlhabenden Gemeindegewirten bestehenden Organen der Gemeindeverwaltung in Tarvastu und Kabala, wo die Bauernknechte H. Purk und J. Seep an der Spitze der Bewegung standen. Die Gemeindeverwaltungen behaupteten öffentlich, die Lage der Landlosen sei mittelmässig gut, eine Übervölkerung bestehe überhaupt nicht. Die Landlosenbewegung wurde von den Gemeindeverwaltungen, der Polizei und den Gerichtsorganen gemeinsam unterdrückt. Eine Anzahl von aktiveren Teilnehmern der Bewegung wurde auf Grund von erdachten Anklagen zu Gefängnisstrafen verurteilt.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften der
Estnischen SSR*

Eingegangen
am 23. April 1959

¹ Von den früheren Bittschriftsaktionen gibt der Verfasser eine Übersicht im Artikel «Ansprüche auf Landverteilung in den Petitionen der estnischen Bauern in den 60-ger Jahren des 19. Jahrhunderts», erschienen in Nr. 2 dieser Zeitschrift fürs Jahr 1958, S. 119—140 (deutsche Zusammenfassung S. 139).